

Universitat de les Illes Balears

Facultat d'Educació

Memòria Treball Fi de Grau

La música com a element socialitzador, dinamitzador i educatiu: Associacions d'oci i temps lliure a Mallorca 1868-1936

Joan Garcia Forteza

Grau de Pedagogia

Any acadèmic: 2021-2022

Treball tutelat pel Dr. Pere Fullana Puigserver

Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques

S'autoritza a la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	SI	NO	SI	NO

Resum

El llibre “Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)”, juntament amb “El forjament de la solidaritat”, són dues obres tant pioneres com pilars en les que el seu autor, Manel Santana, va tenir l’interès i la cura per a investigar quin paper juga la música a Mallorca tant a nivell cultural, social i educatiu entre els anys 1868 i 1936. A més, dintre d’aquest període històric la societat civil va desenvolupar un teixit associatiu considerable amb societats mutualistes, culturals, instructives, sindicals, cooperatives, entre altres. Durant aquests anys, gran part de la societat aprofitaria la creació d’aquest teixit associatiu per a accedir a les necessitats bàsiques a les que les institucions públiques no donaven una resposta ni cobertura adequada. En darrera instància, cal remarcar que durant aquests anys Mallorca estava immersa en profunds canvis de caràcter econòmic, social i polític que expliquen bona part de les inquietuds des diferents sectors socials i ideològics.

Paraules clau: Música, oci i temps lliure, element socialitzador, dinamitzador i educatiu, Mallorca 1868-1936, Manel Santana.

Abstract

The book “Working class, culture and education in Mallorca (1868-1936)”, together with “The forging of solidarity”, are two pioneering Works and pillars in which its autor, Manel Santana, was interested and the care to investigate the role of music in Mallorca both culturally, socially and educationally between 1868 and 1936. In addition, withing this historial period, civil society developed a considerable associative fabric with mutual societies, cultural, educational, trade union, cooperative, among others. During these years, much of society would take advantage of the creation of this associative fabric to accés the basic needs to which públic institutions did not provide an adequate response or coverage. Ultimately, it should be noted that during these years Mallorca was immersed in profund econòmic, social and political changes that explain much og the concerns of diferent social and ideological sectors.

Keywords: Music, leisure and free time, socializing, energizing and educational element, Mallorca 1868-1936, Manel Santana.

ÍNDIX

1. Introducció	6
2. Objectius	8
2.1. Objectius Generals	8
2.2. Objectius Específics	8
3. Metodologia	8
4. Estructura i desenvolupament dels continguts	9
4.1. Consolidació i divulgació dels models associatius (1875-1923)	9
4.1.1. Les societats recreatives	9
4.1.2. Ateneus, societats instructives i culturals	12
4.1.3. Tipologies de societats de socors mutus	14
4.1.4. L'Associacionisme tutelat: Les mutualitats escolars	22
4.1.5. Influència sobre la música de ball i nous recursos (cine, espectacles, ràdio i discs, música mecànica)	25
4.1.5.1. Hotels, motels, ciutats de vacances, allotjaments	26
4.2. El moviment associatiu durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)	27
4.2.1. L'associacionisme polític	28
4.2.2. Associacions culturals i recreatives	29
4.2.3. El moviment obrer	32
4.2.3.1. La reivindicació educativa	36
4.2.3.2. La tasca educativa	37
4.2.3.3. El teatre obrerista	46
4.3. El moviment associatiu durant la segona república (1931-1936)	49
4.3.1. L'associacionisme cultural	49
4.3.2. L'associacionisme esportiu	51
5. Conclusions	52
6. Referències Bibliogràfiques	56

1. Introducció

Per tal de poder realitzar el nostre treball final de grau hem hagut de fer un estudi específic dels dos llibres del Manel Santana, un és “El forjament de la solidaritat” i l’altre és “Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)”. Una vegada llegits, passarem a fer la selecció de tota la informació que ens sigui vàlida i ens interessi pel nostre treball, per tant, podem dir que hem buidat aquests dos llibres explicant així alguns conceptes com l’associacionisme a Mallorca durant els anys 1868-1936, quines són les activitats educatives i recreatives que realitzaven aquestes entitats, però sobretot enfocant-nos a la música, que és l’objecte d’estudi d’aquest treball.

La sociabilitat popular va presentar una gran diversitat de tipologies i modalitats associatives que estaven directament relacionades amb les necessitats i inquietuds de diferent índole de la població mallorquina. És per això que aspectes com la previsió social, el treball en condicions adequades i l’alimentació eren tan importants que generaren tipologies d’associacions que sobresurten sobre la resta: societats mutualistes o de socors mutus, societats cooperatives de consum i societats sindicals o obreres. De fet, aquestes tres modalitats associatives foren promocionades i impulsades des de sectors ideològicament diversos (Santana, 2002:13).

Ara bé, paral·lelament a l’home que pateix, lluita i reivindica, també trobem un home que viu l’oci, l’esbarjo, la cultura i en definitiva que omple el seu temps de lleure de manera diversa. En aquest sentit l’esbarjo era en bona mesura societari. Eren molts i moltes els que participaren en associacions que tenien entre les seves finalitats oferir activitats de lleure. És per això, que compartir l’oci amb aquells que tenen trets comuns és una manera de fer-se solidari. Participar, organitzar i promoure associacions amb aquesta finalitat és una mostra del grau de vitalitat de la societat i la mobilització civil (Santana, 2002:14).

Pel que fa referència a les societats recreatives, tal i com s’explica als dos llibres del Manel Santana, foren les que van promoure un model de l’oci i de la cultura laic i sense tants de prejudicis morals, i precisament per això les seves activitats eren molt diverses havent-hi representacions teatrals, balls, excursions, activitats esportives, projeccions cinematogràfiques, vetllades musicals i literàries, entre altres.

Els cafès també eren establiments molt modestos i concorreguts amb una gran oferta clarament adreçada als sectors populars, realitzant així varies activitats lucratives i d’oci com podien ser els jocs d’atzar, el billar, o els petits espectacles musicals. El món de l’oci

sempre ha estat molt important en varis aspectes per a l'ésser humà, ja que quan gaudim del nostre temps lliure solem aprofitar-lo per a fer coses vocacionals i que ens agradin, la qual cosa ens ajuda a desconnectar, a relaxar-nos, a reduir els nostres nivell d'ansietat i estrès, desenvolupar noves habilitats, a més de servir també per a créixer personalment i a sentir-nos realitzats amb allò que fèiem. Per tot això és tant important i vital el temps lliure ja que té tota una llarga llista de beneficis i fa que la sensació de la persona no sigui només la d'anar de la casa a la feina i de la feina a casa.

Tal i com podem veure al llarg d'aquest treball, moltes de les associacions van esdevenir un dinamitzador cultural al centre obrer a partir de l'organització de vetllades musicals i teatrals, foment de lectura, excursions o conferències. Aquestes activitats eren realitzades per als joves d'ambdós sexes, cosa que trencava radicalment amb la resta d'ideologies i pensament de les altres associacions i entitats, tant catòliques com estatals. Per tant, podem veure clarament que la música a més de ser un agent socialitzador també s'utilitza com a element reivindicatiu per aconseguir alguns canvis socials i culturals. Sobre aquest fet, cal remarcar el que ens diu Santana en el "Forjament de la solidaritat", i és que les vetllades musicals juntament amb altres activitats formaven part d'un programa de formació i de regeneració social, a més de pretenir allunyar als sectors populars dels vicis que aleshores amenaçaven amplis sectors de la població treballadora com podien ser el joc, la prostitució, la beguda... per tant el moviment associatiu era una alternativa a tot això i apostava per un oci molt més saludable i beneficiós.

La música és important per tot allò que venim dient i perquè dinamitza i harmonitza qualsevol tipus d'esdeveniment, com per exemple, les projeccions cinematogràfiques, les representacions teatrals o qualsevol tipus de celebració i festa. A més, la les vetllades musicals eren una de les fonts de finançació d'on provenien gran part dels diners de les associacions, juntament amb les quotes dels socis.

La xarxa associativa que la societat civil articulà des de la segona meitat del segle XIX fou la conseqüència de la necessitat i voluntat de trobar la cobertura social que les institucions no eren capaces d'oferir de manera eficaç (Santana, 2002:14).

No podem desvincular tampoc la vida associativa de les transformacions econòmiques i, en conseqüència, socials, que s'iniciaren a l'illa de Mallorca en el darrer terç del segle XIX i que s'acceleraren en els primers decennis del segle XX. Aquests canvis, impactaren primer a la capital i progressivament s'estengueren a la Part Forana (Santana, 2002: 15).

El moviment associatiu que es desenvolupà a Mallorca en els segles XIX i XX sovint va incorporar entre els seus objectius oferir als seus associats una oferta cultural, instructiva i d'esbarjo important. Al marge de les societats estrictament culturals n'hi havia d'altres que tenien finalitats diverses però que constituïren escoles nocturnes, biblioteques, sales de lectura, grups teatrals, etc. Això es constata en els casinos, les societats de socors mutus, les societats recreatives, l'associacionisme catòlic, l'obrerisme, etc. (Santana, 2007: 11).

Per tant, en aquest treball el que es pretén és poder analitzar una mica més profundament ambdues obres indagant damunt el coneixement i l'experiència de l'autor (Manel Santana), i a partir d'aquest anàlisi poder arribar extreure les nostres pròpies conclusions, i a mesura del possible, a complir amb els objectius marcats. Tot i això, la temàtica del nostre treball és la música, l'oci i l'educació. Per tant, hem escollit aquestes dues obres amb la intenció de treballar el paper que ha tingut la música dins d'aquest període i dintre del món del lleure, això sí, sempre des d'una perspectiva educativa i pedagògica.

2. Objectius

Una vegada introduïts els motius que m'han portat a presentar aquest TFG, passo a descriure els objectius que m'he proposat aconseguir a través de l'intens anàlisi realitzat al llarg d'aquests mesos, els quals són els següents:

2.1. Objectius Generals: Estudiar l'impacte que va tenir la cultura, i en especial, la música entre els anys 1868 i 1936.

2.2. Objectius Específics: El funcionament de l'associacionisme a Mallorca entre el 1868 i 1936.

Analitzar el món associatiu durant el període que va del 1868 al 1936.

Profunditzar sobre el moviment associatiu, obrer i cultural durant aquest període històric

Analitzar i conèixer la importància de l'oci i el temps de lleure dintre de la societat

3. Metodologia

La metodologia utilitzada per a la realització del meu treball ha estat de caire qualitatiu. Una primera passa fou la recerca de la temàtica a treballar i a partir d'aquí es va decidir treballar sobre les dues obres literàries escollides del Manel Santana, que són "El forjament de la Solidaritat" i "Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)". Doncs bé, una vegada ja s'havia decidit la temàtica i qui seria el material, vàrem haver de dur a terme

una sèrie de consultes a vàries llibreries de Palma per tal de poder aconseguir les obres, cosa que una d'elles fou pràcticament impossible aconseguir-la, ja que estava descatalogada i ni el propi autor tenir alguna còpia, la qual cosa significa que per poder comprar-lo hauríem d'esperar a que és públiques una nova edició. Per tant, vista la situació vàrem consultar les distintes biblioteques públiques de l'Ajuntament de Palma, a través del Catàleg Bibliogràfic de les Illes Balears (CABIB), per tal de saber si "El forjament de la solidaritat" estava disponible o no. Finalment, estava disponible a la biblioteca pública de Cort, on férem la petició per collir prestat el llibre, la qual fou acceptada i hem hagut d'anar renovant cada quinze dies durant tots aquests mesos.

Pel que fa a l'altre llibre si que estava disponible a la llibreria i es va poder adquirir sense problemes. Tot i això, en un darrer moment decidirem fer la recerca d'un tercer llibre per a complementar el treball, ja que l'autor als altres dos llibres explica com va ser i com va repercutir la cultura dintre de la societat, però no arriba al punt d'aprofunditzar i fer especial menció al món musical dintre del temps lliure, per tant vam creure que no estaria de més complementar-ho amb el llibre de Ramón Codina Bonet "El ball de sala a Mallorca: segles XIX i XX".

Per tant, en aquest treball ens hem basat amb els dos llibres anomenats als paràgrafs anteriors, dels quals hem analitzat i hem dut a terme un estudi sobre el desenvolupament i creació de la xarxa d'associacions i dels efectes que produeix la música tant educativa, cultural i socialment a Mallorca durant un període determinat.

4. Estructura i desenvolupament dels continguts

4.1. Consolidació i divulgació dels models associatius (1875-1923)

4.1.1. Les societats recreatives

Generalment les classes popular que pretenien associar-se per cobrir les seves necessitats de lleure i instrucció no podien disposar de la infraestructura dels casinos -locals amplis i espaiosos, gabinets de lectura, biblioteca, sales de ball, servei de bar, etc-. És per això que molts optaren per les societats de anomenarem recreatives i instructives, les quals analitzarem tot seguit (Santana, 2002: 71).

En primer lloc aquestes societats es diferenciaven dels casinos per la base social que la concorria. Si els casinos tenien una composició fonamentada en els sectors benestants, les societats recreatives tenien una composició interclassista, però hi predominaven la petita

burguesia -artesans, petits comerciants, les professions liberals- i els assalariats. És difícil trobar-hi de manera regular membres de la noblesa. En funció de la capacitat adquisitiva dels seus membres la infraestructura que disposaven era millor o pitjor. És per això que accedir a una societat recreativa no implicava haver d'assumir un cost d'inscripció o d'entrada massa elevat. A tall d'exemple, la societat *Neptuno*, formada per mariners i fusters de la ribera, indicava que l'objecte de l'associació era *promocionar a sus Asociados, mediana un insignificante dispendio, un local donde encuentren diversiones lícitas* (Santana, 2002: 71).

Aquest associacionisme va promoure un model de l'oci i de la cultura laic i sense molts dels prejudicis morals que caracteritzaven les associacions vinculades a la jerarquia eclesiàstica. És per això que les seves activitats eren molt diverses: representacions teatrals, balls, excursions, activitats esportives, vetllades musicals i literàries, glossats, bregues de galls, projeccions cinematogràfiques, etc. Un dels aspectes que hem de destacar en aquest associacionisme és la presència de joves d'ambdós sexes (Santana, 2002: 72).

Una certa música de ball i d'espectacle, aquella que ben prest es diria *moderna*, fou posada pels nord-americans com una falca enmig de la cultura europea arran de la Primera Guerra Mundial (1914-1918). El que ens varen enviar, de principi per a esplai de les seves tropes i per a reforçar-ne llurs sentiments nacionals (una experiència eixamplada i superada 25 anys després quan va succeir la Segona Guerra Mundial), no foren les seves danses tradicionals, que de tradició en tenien poca i tanmateix procedien d'Europa, sinó el batec de la vida interior i profunda d'una ètnia que, en aquest sentit i originàriament, res tenia a veure amb ells: la música negra (Codina, 2020: 51).

Els quatre peus que varen sostenir gran part de la música de ball del segle XX foren el *ragtime*, el *swing*, el *blues* i l'*espiritual*, de procedència remota africana i pròxima de les plantacions on els africans treballaven. Això suposava musicalment: 1) estridència, afinació imprecisa, vibracions exagerades, inflexions i relliscades del so tot imitant la forma de canta d'una veu humana salvatge i ensem expressiva, tendra i dolça, que va del bram a la calidesa del més endins de l'esperit amb fins i suaus matisos sentimentals; 2) una base monorítmica i ensem efectista amb combinacions sincopades complexes sense deixar la disciplina metronòmica d'una precisió absoluta, i una polirítmia on es concilien el contable romàntic i el ritme mecànic o, com va escriure Alfredo Casella el 1930, <on es veu sobreposar-se a un fxtrot una melodia dolça sobre un baix rígid i inexorable com una màquina>; 3) una

sintaxi melòdica i harmònica desencaixada i rompuda, amb frases estranyament articulades, enllaçaments *irracionals* que, de vegades, costava d'entendre; 4) tessitures extremes, improvisacions, atac de les notes amb duresa, un aparent desconcert, però a la fi satisfactòriament empastat tot ajudat, quant a la veu humana, per una fonètica anglesa viciada que no se sabia si eren síl·labes o onomatopeies... (Codina, 2020: 51-52).

L'associacionisme recreatiu fou un fenomen bàsicament urbà. Entre 1868 i 1900 es varen constituir nombroses societats recreatives. La importància de l'oci societari era encara major si tenim en compte que multitud d'entitats mutualistes també tenien una secció recreativa. Les societats exclusivament recreatives més importants foren les següents:

La Palmesana, Palma 1883

La Recreativa, Palma 1893

La Unión, Manacor 1893

La Tertulia, Lluçmajor 1884

La Esperanza, Lluçmajor

La Torre, Sóller 1887

Fomento Recreativo, Lluçmajor 1888

Club Manacorens, Manacor 1889

La Recreativa, Santa Catalina – Palma- 1891

Centro Militar, Palma 1891

El Gavilán, Palma 1893

La Baleàrica, Inca 1893

Círculo Recreativo, Palma 1894

La Maravilla, Inca 1895

Círculo Bellver, El Terreno 1897

La Juventud, Palma 1898

Círculo Sollerense, 1899 (Santana, 2002: 73)

El *Círculo Recreativo de Felanitx*, constituït en aquesta localitat el 1916 tenia una base social marcadament elitista. Per poder-hi accedir s'havia d'abonar una quota d'entrada de 25 pessetes i un mensual d'1 pesseta. Indubtablement dubte aquesta quantitat no podia ésser assumida per amplis sectors de la població. En els anys vint les entrades en conceptes de les quotes dels associats superaven les 5000 pessetes. Això permetia la subscripció a periòdics, la realització des de 1923 de sessions cinematogràfiques, i la creació d'una biblioteca. Entre 1916 i 1940, a més del local en propietat va acumular al local el patrimoni següent: biblioteca, 1 ventilador, 1 taula-escriptori, 6 llànties, 1 projector de cinema, 14 otomanes, 1 calefactor, 1 piano, 5 quadres grans, 10 taules petites, 1 bandera d'Espanya, 3 jocs de parxís, 1 ràdio, 2 prestatges, 39 butaques, 6 escopidors, 4 jocs, 3 jocs d'escacs, 9 quadres i 65 cadires (Santana, 2002: 74).

Per contra, el *Centro Instructivo* de Montuïri, creat el 1918, era d'una base social bastant més modesta. Per començar, el local no era en propietat, sinó que era llogat. Per altra banda el seu patrimoni, en la mateixa data era menor ferm que el del *Círculo Recreativo de Felanitx*: 30 cadires, 4 butaques de vimet, 4 cadires grans, 1 taula grossa, 1 tinter, 2 cendrers, 2 prestatges grans, 1 prestatge petit, 1 ràdio, 5 llànties, 6 taules petites, 1 altaveu, 1 gramola, 1 joc d'escacs, 1 jocs de dames, 1 joc de dominó, 2 quadres petits i 4 quadres grossos (Santana, 2002: 74).

Aquestes societats recreatives manifestaren al llarg de la seva trajectòria certa preocupació social. De fet era habitual que els seus locals allotjessin actes solidaris per recaptar doblers per destinar-los a alguna tasca solidària i benèfica. De vegades, quan algun soci patia un accident o moria, s'organitzaven recol·lectes i rifes per arreplegar un socors per a la seva família. En altres ocasions era per pal·liar els efectes dels desastres naturals o per col·laborar amb entitats com la Creu Roja, etc (Santana, 2002: 75).

4.1.2. Ateneus, societats instructives i culturals

Resulta difícil diferenciar les societats recreatives de les culturals. Generalment l'esbarjo era satisfet amb la promoció d'activitats lúdiques, i alhora les activitats culturals eren una forma d'omplir el temps de lleure i d'oci. Tot i això ens trobem amb determinades societats en les quals els seus objectius eren exclusivament els de promocionar la cultura en les seves diverses manifestacions (Santana, 2002: 79).

Els ateneus eren la institució cultural per excel·lència del liberalisme, segons la major part dels estudiosos del moviment, especialment durant els dos primers decennis del segle XIX.

Podem trobar ateneus de diferent tendència: científics, catòlics, mercantils o obrers. En tots casos la principal vessant era la formativa i cultural (Santana, 2002: 80).

De tots els ateneus que es constituïren a les Balears destacà sobre la resta l'Ateneu Balear. Aquest, s'havia format el setembre de 1861. Constava de les seccions de Ciències Morals i Polítiques, de Ciències Naturals i Exactes i la seva aplicació a les Arts, trobam les seccions de Literatura i Història, i de Belles Arts. Va arreplegar intel·lectuals i professionals de diferents corrents d'opinió, però que tenien en comú la voluntat de reformar el seu àmbit més proper (Santana, 2002: 81).

A Mallorca el seu camp d'actuació fou ampli, però volem destacar la voluntat de recuperar i divulgar la cultura mallorquina en les diferents manifestacions (Santana, 2002: 81).

Els ateneus estaven estructurats en seccions, les quals estaven estretament vinculades als interessos dels seus membres. L'Ateneo de Felanitx tenia seccions de comerç, d'agricultura i d'economia. El de Manacor, a principis del decenni dels vuitanta del segle XIX tenia seccions de ciències, de filosofia i lletres, i d'agricultura (Santana, 2002: 82).

A l'igual que succeïa amb la resta de societats, el caràcter de les primeres entitats culturals era marcat per les professions liberals i de la petita burgesia. Sols aquelles famílies que tenien una situació folgança econòmica podien permetre's destinar una part dels seus ingressos a participar i promocionar les manifestacions artístiques i culturals. *La Juventud Artística*, creada el 1883, i legalitzada pel Govern Civil un any després, tenia com a president a Manuel Peña, fill de l'intel·lectual Pere d'Alcàntara Peña Nicolau (Santana, 2002: 83).

Aquesta entitat cultural fou fundada a Palma el desembre de 1880, fruit de l'ambient cultural de la Renaixença mallorquina. El seu interès radicava i encara ara radica en la defensa aferrissada del patrimoni cultural de les Illes Balears i la seva divulgació a través de congressos, conferències, excavacions, exposicions i publicacions. En aquest sentit ha realitzat des de la seva creació denúncies a la destrucció del patrimoni i ha adquirit algunes troballes artístiques importants per impedir la seva destrucció o pèrdua (Santana, 2002: 83).

Ja a finals del segle XIX i durant el segle XX assistim a la divulgació de l'associacionisme cultural amb una composició més popular ferm. És aquí on l'oci, l'esbarjo i la promoció d'actes culturals estaven barrejats. Per això resulta difícil classificar-les exclusivament com a culturals. Així i tot podem destacar les associacions següents:

La Palmesana, Palma 1883

La Unión (1883?)

Juventud Instructiva, Palma 1886

Sociedad La Instructiva Popular, Manacor, 1895?

Centro de Cultura de Santany, Santanyí, 1907

Sociedad Cultural Pro-Patria, Sóller 1916

Sociedad Minerva, Artà 1918

Centro Instructivo, Montuiri 1918

Cultura Popular, Sineu 1921

Sociedad Mallorca, Son Rapinya (Palma) 1922 (Santana, 2002: 85).

4.1.3. Tipologies de societats de socors mutus

Podem distingir, a partir dels models d'estatuts, cinc tipus de societats de socors mutus: populars, obreres, polítiques, religioses i corporatives. Les populars eren aquelles que no exigien cap requisit socioprofessional específic per poder formar-hi part (Santana, 2002: 129).

La seva composició era, doncs, interclassista. Les obreres estaven compostes per assalariats. Les polítiques, tal i com el seu nom indica, eres aquelles creades en el sinus d'un partit polític i adreçada als seus afiliats. Les religioses eren aquelles que depenien en major o menor mesura del suport i actuació de l'Església que les promovia, les tutelava i controlava. Finalment les corporatives eren aquelles formades pels treballadors d'un mateix ofici (Santana, 2002: 129).

TIPOLOGIA	NOMBRE
Territorials / populars	60
Obreres / professionals	36
Religioses / confessionals	37
Polítiques	3

A) Les societats de socors mutus de caràcter popular

Quan una societat de socors mutus contractava un metge, els honoraris d'aquest sovint anaven en funció del recorregut que havia de realitzar per dur a terme les visites (Santana, 2002: 130).

La seva composició, era interclassista ja que abraçava assalariats de qualsevol nivell, petits propietaris, artesans, industrials, etc. Foren les més nombroses, i de fet les primeres que es crearen a Mallorca una vegada regulades per la Llei d'associacions del 1887 foren d'aquestes característiques. A més, fou aquesta la tipologia més estesa territorialment i les que major duració tengueren. En el qüestionari d'associacions elaborat entre els anys 1923 i 1924 hi havia 50 societats de socors mutus populars (un 52'6% del total), 19 obreres (un 20%), 16 de religioses (un 16'8%) i sols una de política (un 1'05%) (Santana, 2002: 130).

Si ens referim als associats, en la mateixa data, la desproporció és encara més gran entre les mútues populars i la resta (Santana, 2002: 131):

PROFESSIÓ	NOMBRE ASSOCIATS	%
Popular/territorial	11504	63'02
Obreres/professionals	4606	25'23
Religioses/confessionals	2083	11'41
Polítiques	61	0'33

Aquestes xifres, ens donen una mitjana d'uns 230 socis per a cada societat mutual de caràcter popular, 242 per les de caràcter obrer i 130 per a les religioses. En canvi, les societats mutualistes vinculades a les organitzacions polítiques eren poc significatives (Santana, 2002: 131).

Malgrat el caràcter interclassista, en el qüestionari d'associacions del 1923 es posa de manifest, però, que bona part de la base social d'aquesta tipologia era formada per la població assalariada. En el quadre següent es detalla la professió majoritària de bona part de les societats de socors mutus mallorquines d'aquesta tipologia (Santana, 2002: 130-131):

NOM	MUNICIPI	PROFESSIÓ DELS ASSOCIATS
<i>La Auxiliadora</i>	Binissalem	Pagesos i sabaters
<i>La Mutua</i>	Campos	Jornalers
<i>Solidaridad</i>	Llucmajor	Sabaters i jornalers

<i>La Hermandad</i>	Pòrtol	“Obreros manuales”
<i>El Porvenir</i>	Porreres	Jornalers
<i>Unión Arraconense</i>	Andratx	Llauradors i mariners
<i>La Amistad</i>	Sineu	Propietaris i Industrials
<i>Socorros Mutuos</i>	Montuiri	“Dedicados al campo”
<i>El Socorro</i>	Campos	Pagesos
<i>La Constancia</i>	Sa Pobla	Pagesos i comerciants
<i>Asistència Palmesana</i>	Palma	“Patronos, obreros y demás clases”
<i>Cooperación Rural</i>	Palma	Llauradors, Picapedrers, ferrers i sabaters
<i>Unión de los Pobres</i>	Sta. Margalida	Pagesos
<i>La Concórdia</i>	Palma	Picapedrers
<i>Protección</i>	Llucmajor	“Obreros”

Així observam com bona part d'aquestes associacions indicaren que la major part dels associats eren obrers (Santana, 2002: 132).

B) Les societats de socors mutus obreres

Eren les mutualitats on per formar-hi part s'havia de ser assalariat. En aquesta tipologia, però, es poden diferenciar diferents modalitats. Per una banda hi trobam les societats obreres de caràcter territorial, és a dir aquelles que admetien sols treballadors d'un determinat àmbit local o insular; en segon lloc, les gremials o d'ofici compostes per treballadors d'un mateix ofici o branca de producció, de taller o d'empresa les quals, tal i com el seu nom indica, abraçaven únicament els treballadors d'un determinat establiment o empresa; i finalment les societats de socors mutus depenents o vinculades al moviment obrer (Santana, 2002: 143).

En aquesta tipologia les més nombroses eren les de caràcter territorial o local, és a dir, aquelles formades pels assalariats d'un municipi o barriada. L'apartat dels estatuts en el qual es detallaven els requisits que havien de concórrer els socis per formar-hi part, s'assenyalava que s'havia de ser *obrero o hijo de obrero o que para pertenecer a esta Sociedad es indispensable pertenecer a la clase obrera*, entre d'altres, fins i tot, algunes definien que s'entenia per obrer o assalariat com *La Protectora* de Felanitx: *Se entenderán por obreros todos aquellos varones ó hembras que se ganen el sustento con su Trabajo corporal empleando herramientas*. Aquesta modalitat de mutualisme obrer

estava deslligat del sindicalisme, el qual tal i com veurem més endavant creà un model mutual propi. Les societats més rellevants foren les següents (Santana, 2002: 144).:

NOM	ANY FUNDACIÓ	LOCALITAT	SOCIS 1923
<i>La Protectora</i>	1901	Felanitx	-
<i>El porvenir del Obrero</i>	1918	Es Molinar (Palma)	224
<i>Unión Fornalugense</i>	1893	Fornalutx	97
<i>Unión Obrera</i>	1914	Puigpunyent	56
<i>La Protección</i>	1924	Palma	51
<i>La Capdellanense</i>	1912	Es Capdellà (Calvià)	61
<i>Unión Obrera</i>	1910	Calvià	-
<i>La Recompensa del Obrero</i>	1922	Son Sardina (Palma)	73
<i>La Obrera</i>	1907	La Soletat (Palma)	408
<i>La Aldea</i>	1910	Son Serra (Palma)	-

En relació al nombre de socis *La Obrera* era la societat d'aquestes característiques més important de la capital. Va néixer el 26 de juliol de 1907, s'inscriviren el dia de la seva constitució 300 socis. Aquesta inscripció inicial tan elevada fa pensar que hi havia una vertadera necessitat social que precisava la creació d'una societat mutualista, i que estam davant un grup o col·lectiu amb tota una sèrie d'afinitats i amb un vincle comú (Santana, 2002: 144).

Hi ha societats de socors mutus que inicialment eren de caràcter obrer però que amb el temps feren desaparèixer aquesta condició i passaren a ésser de la tipologia popular a l'inrevés. Aquesta era el cas de *La Imparcial* dels Hostelets que el 1936 passà a ser una societat de socors mutus de base territorial a ser-ho exclusivament per a obrers (Santana, 2002: 145).

Una altra tipologia de societat de socors mutus obrera és la que agrupava els treballadors d'un determinat ofici o branca de producció. En alguns casos es tractava de col·lectius professionals que disposaven d'una secció de socors mutus. Aquest era el cas de l'*Asociación Provincial de Maestros* de les Balears, creada el 9 de febrer de 1907. Hi

podien formar part tots els mestres de les escoles públiques i els mestres jubilats. L'únic servei mutual que ofería era el subsidi de defunció. De característiques semblants era el *Sindicato Farmacéutico* de Balears (Santana, 2002: 145).

Pel que fa a les societats exclusivament mutus d'ofici o sector, les societats que hem localitzades estaven a Palma : (Santana, 2002: 145-146).

NOM	ANY FUNDACIÓ	SOCIS 1923
<i>Montepío Músico Palmesano</i>	1916	-
<i>La Honradez (cotxers)</i>	1920	50
<i>Unión Protectora Mercantil (dependents)</i>	1899	479
<i>La Alianza (cambrers)</i>	1914	-
<i>La Amistad (venedors de loteria)</i>	1930	-
<i>La Velocidad (xófers)</i>	1926	-
<i>As. De la premsa (periodistes)</i>	1908	-
<i>Auxilio comercial (representants)</i>	1933	-

C) Les societats de socors mutus religioses

Fins ben entrat el segle XIX trobam la funció assistencial vinculada a les confraries religioses. Estam davant entitats que combinaven la funció religiosa, amb la benèfica caritativa i l'assistencial (Santana, 2002: 147).

Els socis d'aquestes entitats havien de complir tota una sèrie de requisits. Al marge dels habituals en qualsevol societat mutualista -gaudir de bona salut, i no superar una edat determinada-, lògicament s'havia de professar la religió catòlica i posar en pràctica tots els preceptes del cristianisme. Des del punt de vista moral es recollia l'expulsió de tots aquells associats que es desviassin dels codis de conducta i d'honradesa. A més els seus membres tenien l'obligació d'assistir a la missa anyal que s'oficiava en honor al patró o patrona de la *Concordia* (Santana, 2002: 149).

Pel que fa a l'estructura interna, destaca el càrrec del majordom. Aquest càrrec tenia com a funció vetllar per la *buena marcha de la Asociación, oyendo cuantas quejas les*

dirigian sus consorcios respecto al régimen y administración de la Concordia. A més del majordom trobam també al convocador, que tenia la funció de donar detall dels socis malalts i de visitar-los amb freqüència per comprovar l'evolució del seu patiment i conèixer les seves necessitats (Santana, 2002: 149).

La pervivència de les confraries com a organitzacions amb una finalitat social en algunes ocasions es va mantenir durant molt de temps. En el decenni del vint a l'Alqueria Blanca (Sanatnyí) les tres confraries existents -la confraria del Carme de Santanyí (creada el 1907), del Rosari (1910) i de la Puríssima (1860)- en morir algun dels seus membres donaven un subsidi a la seva família de 30 pessetes (Santana, 2002: 150).

A partir de les Confraries, primer, i de les *Concordias*, després, el catolicisme va propugnar la creació d'un sistema de previsió com alternativa a la beneficiència pública i la caritat. Per això inicialment les societats estrictament religioses tractaren de donar una resposta al problema de la previsió social. Aquest fou el cas del Tercer Ordre Regular Franciscà, fundat pel pare Pere Joan Cerdà o de la *Corte Angélica de Santo Tomás de Aquino* (Santana, 2002: 150).

Aquest mutualisme catòlic és la resposta del catolicisme davant una major sensibilització a la qüestió social. El primer catolicisme social del segle XIX és un intent d'anar més enllà del paternalisme i la beneficiència, per passa a una comprensió del problema social en un dimensió més àmplia, que superàs la interpretació estrictament teològica, per incorporar-hi una visió sociològica i econòmica. Es per això, que l'Església, donà suport explícitament al mutualisme en considerar-lo un mitjà vàlid per pal·liar les situacions de crisi ja que podia impedir a les classes més desfavorides caure en la misèria (Santana, 2002: 150).

La propaganda catòlica del mutualisme fou important, es podia distingir bàsicament tres tipologies de societats de socors mutus d'inspiració catòlica: els cercles d'obers catòlics, les societats de socors mutus confessionals i les mutualitats vinculades als sindicats d'obers catòlics (Santana, 2002: 151).

Els cercles d'obers catòlics eren entitats que tenien primordialment una quàdruple finalitat: religiosa, instructiva, mutual i social. Eren, per tant, associacions confessionals, de socors mutus i tenien com a objecte oferir respostes socials, econòmiques, culturals, recreatives i pedagògiques. Aquest model associatiu va gaudir d'una important popularitat i va esdevenir la principal iniciativa social del catolicisme mallorquí. Els cercles eren entitats adaptades a les noves exigències de l'època i havien

nascut a França de la mà del comte de Mun. Ràpidament es varen introduir a l'Estat espanyol, i fou el de Palma un dels primers en constituir-se el 1878. Es tracta que esdevinguessin una solució al problema social, amb una resposta interclassista, amb uns objectius diversos però que pretenien una sola finalitat: que els sectors populars trobassin un àmbit d'educació i d'oci religiós. A aquests propòsits hem d'afegir, des del punt de vista material, el mutualisme com una via considerada vàlida per resoldre bona part dels problemes i vicissituds d'un ampli sector de la població (Santana, 2002: 151). El 28 de juny de 1877 el bisbe Mateu Jaume havia donat el vistiplau al reglament i el gener de 1878 s'inaugurà el Cercle d'Obrers Catòlics de Palma. En el seu primer reglament ja apareixen les normes i condicions reguladores de la secció de socors mutus. De fet, el mutualisme esdevingué un autèntic reclam i per aquest motiu arribà a comptar el 1880 amb uns 600 socis (Santana, 2002: 152).

Al marge dels serveis habituals de les mutualitats, entre els anys 1906 i 1919 el Cercle facilità el servei de medicaments. Els serveis facultatius, per la seva banda, estaven compostos inicialment per dos metges, que s'ampliaren a tres (maig de 1907) i anys després a quatre (febrer de 1916). Els cirurgians menors o participants que oferien els seus serveis eren tres (1878). A més, els socis podien gaudir d'una rebaixa d'altres especialistes -malalties de la dona, oculistes, dentistes, aparell respiratori- de la capital (Santana, 2002: 152).

L'evolució de les despeses de la secció mutual basades bàsicament en el pagament dels salaris de cos facultatiu, de les dietes i dels subsidis de defunció entre 1901 i 1938 són les següents (Santana, 2002: 152-153):

ANY	DESPESES EN DIETES I SOU DELS METGES PER SEMESTRE
1901	842
1905	1957
1912	1753
1915	1670
1921	1908
1931	1685
1931	2135
1933	1788
1935	2459

1936	1711
1938	2218

Malgrat la vitalitat que experimentà el Cercle d'Obrers Catòlics de Palma, els problemes econòmics provocats pel manteniment de la secció mutual eren evidents. És per això que aquesta organització va haver de dependre dels ingressos addicionals de les vetllades teatrals on es realitzaven col·lectes, i també de l'explotació d'una sala de cinema (Santana, 2002: 153).

Al poc temps d'haver-se fundat el Cercle d'Obrers Catòlics de Palma, ja comptava amb un contingent de gairebé sis-cents associats, fet que propicià que es convertís en un centre de formació i que s'organitzassin seccions de caràcter pedagògic i de temps lliure. Les escoles, tant diürnes com nocturnes, foren nombroses des de 1878, la creació d'una biblioteca que el 1927 tenia uns 3000 volums, càtedres teatrals, seccions excursionistes, la instal·lació d'un cinema entre els anys 1898 i 1909, etc. (Santana, 2002: 153).

Al marge dels cercles d'obers catòlics, a l'estadística d'associacions dels anys 1923 i 1924 trobam nou societats mutuals que es defineixen com a catòliques. Es tracta del que anomenam mutualitats confessionals (Santana, 2002: 157-158):

La Hermandad, Coll d'en Rebassa (Palma), 1897

La Salvación, Palma, 1895

La Unión, Santa Catalina (Palma), 1858

La Concordia, Lloret de Vistalegre, 1906

Cooperación Rural, Palma, 1894

Unión Llubinense, Llubí

La Misericordia, Puigpunyent, 1913

Unión Obrera, Puigpunyent, 1914

La Esperanza, Puigpunyent, 1912

San Lázaro, Pòrtol (Marratxí), 1903

La Honradez, Palma, 1920

Es tracta d'entitats que tot i no tenir una vinculació directe a la jerarquia eclesiàstica estaven inspirades en els principis del catolicisme. Sens dubte, aquestes foren una clara minoria si les comparam amb les d'altres tipologies (Santana, 2002: 158).

D) Les societats de socors mutus de caràcter polític

Entenem per societats mutualistes de caràcter polític aquelles que estaven directa o indirectament vinculades a qualque partit polític. Aquesta fou sens dubte la tipologia menys nombrosa (Santana, 2002: 158).

Les diferents ideologies polítiques que afloraren a Mallorca entre 1875 i 1936 en els seus projectes d'optimització de la situació social plantejaven la necessitat de fomentar les societats de socors mutus. Aquest propòsit ho feien constar als mítings, conferències, articles de premsa i dins i tot en els estatuts. Ara bé, en la realitat i en la major part de les ocasions aquestes societats mutualistes de "partit" mai no es constituïren. Les úniques societats mutualistes que hem pogut trobar d'aquestes característiques foren les següents (Santana, 2002: 158-159):

NOM	ANYS D'EXISTÈNCIA
Societat de socors mutus del Partit Carlí	1890
<i>Sociedad Instructiva, Recreativa y de Socorros Mutuos Weylerista de Santa Margarita</i>	1901-1904
<i>Sociedad de Socorros Mutuos del PArtido Conservador de Lloret de Vista Alegre</i>	1910-1919

El 3 de març de 1891 el Cercle Tradicionalista es va convertir en una societat mutualista, sense oblidar els seus objectius polítics. Va crear un fons de reserva per als discapacitats per treballar i per redimir dels servei militar els fills dels associats (Santana, 2002: 159).

4.1.4. L'Associacionisme tutelat: Les mutualitats escolars

Les mutualitats escolars es crearen bàsicament per fomentar l'estalvi, el mutualisme i la previsió entre els infants. Precisament, per tenir aquesta finalitat educativa per a la creació de futurs mutualistes s'inclou un apartat sobre aquesta modalitat associativa entre els mes joves (Santana, 2002: 177).

A Mallorca, aquestes experiències varen començar a desenvolupar-se durant el primer decenni del segle XX. La primera referència de la que disposam és del maig de 1905 i de la mà del mestre i regidor de l'Ajuntament de Palma Jerónimo Castaño (Santana, 2002: 177).

D'altres experiències inicials d'aquestes característiques es varen desenvolupar a Lluçmajor i a la que li seguí la del Patronat Obrer creada durant l'estiu del 1913 (Santana, 2002: 178).

Els orígens d'aquesta tipologia societària els trobam a França durant el segle XIX de la mà de J. C. Cavé. La idea inicial era allargar al màxim possible el període de cotització en una

societat mutualista i disposar així, en arribar a la vellesa, de pensions de major quantia. Això sols es podia fer des de la infància i amb la col·laboració dels mestres com a elements dinàmics i impulsors d'aquesta nova concepció del mutualisme. En segon lloc es considerava la infància una etapa amb menors riscos per a la salut, i en conseqüència, forçosament havien de ser menors les despeses de la mutualitat i ràpida l'acumulació de capital per petites que fossin les quotes periòdiques (Santana, 2002: 178).

El mecanisme que s'havia de regir aquestes mutualitats era semblant a les societats de socors mutus ordinàries: els al·lots en els centres escolars sota el tutelatge d'algun mestre i amb el consentiment dels seus pares pagaven una petita quota que els permetia beneficiar-se d'un socors en cas de malaltia i crear també una caixa d'estalvis per a la vellesa. La primera mutualitat escolar es va crear a la localitat francesa de La Villette el 18 de juny de 1881. Aquesta experiència va resultar molt exitosa ja que el 30 de juny de 1884 comptava amb 2280 socis i un capital de 30723'52 francs. A partir d'aquesta data començaren a funcionar algunes d'aquestes mutualitats a la resta de França i aviar es divulgaren per Bèlgica, Suïssa i Itàlia (Santana, 2002: 178).

Pel que fa a l'Estat espanyol, els treballs en favor de les mutualitats escolars tengueren un cert ressò bàsicament mitjançant dels periòdics professionals d'ensenyament. Aquests donaren a conèixer als mestres espanyols la naturalesa i el funcionament d'aquestes associacions pedagògicosocials però en un principi no es passà de la simple reflexió teòrica de les finalitats educatives que duïen implícites aquesta modalitat associativa. El 1910 es publicaren a Madrid per una banda un fulletó de propaganda social de la mà del P. Gabriel Lizardi i també les conferències divulgatives de la *Sociedad Española de Pedagogía* que tengueren com a cap visible a Ezequiel Solana. Pel que fa al marc legal, les mutualitats escolars no tengueren a l'Estat espanyol existència legal fins a la publicació d'un Reial decret del 7 de juliol de 1911. Les primeres mutualitats que es crearen foren la Mutualitat Escolar de Sant Joan Despí, a Barcelona i la Mutualitat Escolar Claudio Coello, a Madrid. A partir del 1912 es divulgaren arreu dels centres escolars de l'Estat espanyol (Santana, 2002: 179).

A Mallorca, sembla ésser que la primera mutualitat escolar es va constituir a Lluçmajor de la mà del mestre i pedagog Rufino Carpena Montesinos. Aquest mestre posà en funcionament experiències educatives novedoses al llarg de tota la seva trajectòria

professional. El 1896 fou destinat a Muro on fundà l'associació benèfica Lectures Mureres (1902) amb l'objectiu de inculcar l'hàbit de la lectura entre els al·lots (Santana, 2002: 179).

A Mallorca, al marge de la mutualitat escolar del Patronat Obrer de Palma, fou a partir de 1915 quan es començaren a divulgar aquestes societats mutualistes. Les primeres que s'inscriviren al Govern Civil foren les següents (Santana, 2002: 179):

NOM	MUNICIPI	DATA DE CREACIÓ
<i>La Maternal</i>	Son Sardina (Palma)	1-I-1916
<i>La Esperanza</i>	Algaida	14-II-1916
<i>Reina Victoria</i>	Palma	20-II-1916
<i>Victoria Eugenia</i>	Galilea (Puigpunyent)	27-III-1916
<i>La Estrella del Cielo</i>	La Soletat (Palma)	18-IV-1916
<i>Mutualidad Campanatense</i>	Campanet	17-III-1916

Les mutualitats escolars començaren a proliferar a les escoles mallorquines a partir de 1918, però la seva creació es va accelerar a partir del Reial decret de 20 de setembre de 1919, que les feia obligatòries a totes les escoles oficials de primària. Aquestes mutualitats escolars sovint perduraren fins a la meitat del decenni dels trenta. Hem localitzat un total de 111 mutualitats escolars repartides arreu de la geografia illenca de les quals sols 14 estaven ubicades a Palma, la qual cosa indica la important divulgació que va tenir a la Part Forana. De fet, les trobam a petits nuclis de població com Biniali (Sencelles) o Búger (Santana, 2002: 180-181).

Les funcions d'aquest model associatiu eren bàsicament tres: econòmic, educatiu i social. L'aspecte econòmic es concretà en els socors o subsidis en el cas de malaltia o accident de l'infant, les llibretes d'estalvi i l'assegurança dotal. Generalment els reglaments establien que la família de l'associat por percebre, prèvia certificació del metge, la quota de 50 cèntims diaris durant el primer mes i de 0'25 els dos següents. Aquests socors es podia satisfer setmanalment o en acabar la convalescència. Es tractava d'un subsidi petit, i més si ho comparem amb els de les societats de socors mutus convencionals, però també resultava mínima la quota setmanal -solia ésser de 5 cèntims- (Santana, 2002: 181).

En cas de defunció es preveia que la mutualitat abonàs a la família de l'infant 25 pessetes en concepte de subsidi funerari i en els estatuts s'afegia que *Los gastos funerarios, si procedent, se atenderán con un fondo formado por las cuotas de entrada; y si este fondo no existiera o fuera insuficiente, se pagarán aquellos con cargo a los ingresos por*

subscripciones o donativos de socios protectores u otros ingresos existentes. No es tenia dret a cap subsidi en cas de malalties de durada inferior a quatre dies, ni en els casos clàssics de la resta de societats de socors mutus; és a dir, per malalties cròniques prèvies a la inscripció a la mutualitat i en cas d'*enfermedad o lesión que provenga de riña, falta, delito contra las leyes o la moral, a juicio de la junta directiva* (Santana, 2002: 181). Amb els fons destinat als socors de malaltia, també es podien dur a terme campanyes de prevenció de determinades malalties i inculcar, així, hàbits d'higiene i prevenció domèstica i laboral (Santana, 2002: 181).

La finalitat social era àmplia i anava des del foment de l'associacionisme i de la sociabilitat entre els més joves a la de crear lligams de solidaritat entre ells mateixos:

Inmediatamente [en producir-se la malaltia d'algun associat] se establece un torno de parejas entre los compañeros, a menos de que la enfermedad no sea contagiosa, para visitar cada día al enfermo, asistirle, consolarle o distraerle (Santana, 2002: 182).

També era un dels objectius fomentar les activitats considerades extraescolars com les excursions, colònies, viatges a fora, etc. (Santana, 2002: 182).

La realitat socioeconòmica allunyava gairebé definitivament massa vegades de les aules molts al·lots a una edat molt primerenca, i en d'altres ocasions sense deixar l'escola va propiciar un absentisme escolar. Aquest s'accentuava en determinats mesos de l'any que coincidí amb les tasques agrícoles o la demanda de la mà d'obra a la indústria. Tot plegat dificultava, a més l'activitat docents dels mestres, l'èxit d'altres iniciatives educatives complementàries com les mutualitats escolars. Aquestes, malgrat tot, es varen mantenir en vigència fins als primers anys del decenni dels trenta (Santana, 2002: 183).

4.1.5. Influència sobre la música de ball i nous recursos (cine, espectacles, ràdio i discs, música mecànica)

Venturosament, almenys per aquest mester, la febre del ball va tenir una resposta *artística*, tècnica i necessàriament comercial amb el cine i les tècniques novelles, que varen fixar, amb el temps, uns valors que varen decidir clarament un nivell d'inquietud en consonància amb les exigències d'una determinada evolució entesa coma progrés tot i que, encara en aquesta època d'entreguerres, tan sols es possessin els fonaments d'unes arts, d'una tecnologia i d'uns mitjans que assolirien, ben prest, una galopant i fins i tot aclaparadora productivitat i sofisticada perfecció que va repercutir en l'àrea del ball i la seva música.

Com degué ser que, una vegada comprès que la cosa era irreversible i tenia futur, l'Administració pública va ficar les mans al cinema publicant, el 31 de desembre de 1913, un reglament sobre exhibicions cinematogràfiques que va coincidir, a Ciutat, amb el fet de complir-se, aproximadament, tan sols quinze anys des de les primeres projeccions. I com que els aparells eren portàtils i la tramoia mínima, es *tirava* una cinta a onsevulla, de tal manera que això va provocar la publicació d'una Ordre Circular el 26 de Febrer de 1922 prohibint fer cine als cafès i altres locals que no reunissin els requisits reglamentaris. Dos anys després, per un R. O. de 20 de febrer de 1924, es crea un carnet d'operador i un programa d'exàmens per a obtenir-lo, ensems que es disposà que <solo manejen los aparatos cinamatográficos en lugares públicos aquellas personas que estén en posesión de dicho documento>. El 1931 es constitueix, a Palma, l'Associació d'Operadors de Cinema de la UGT. I més encara, l'any 1933, s'imparteix un curs d'operadors cinematogràfics advertint-se <a todos los operadores la importancia que tiene este curso profesional pues los que no figuren en él no podrán actuar en las cabinas de los cinematógrafos> (Codina, 2020: 103-104).

Les repercussions del cinema musical al ball varen ser tan importants que es calcula que almenys una cançó o un tema del 85% de les pel·lícules musicals el duïen les orquestrines, tot i que la producció cinematogràfica encara era molt primària i els seus efectes no es farien sentir fins en acabar-se la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial (Codina, 2020: 104).

Demostrats els vincles entre la música cinematogràfica i la música de ball, primerament a base de trossos de sarsueles filmades amb acoblament musical sincronitzat d'on sortien pasdobles, xotis, valsos, masurques i cuplets a temps de ball, etc., que, molt populars, anaren a parar als locals de ball i espectacle i a festes de carrer (Codina, 2020: 104-105).

Quant al cinema musical de producció espanyola, *Rumbo al Cairo* és la primera pel·lícula sonora, una comèdia musical, de la qual tenim notícia, però no de la seva projecció a Mallorca (Codina, 2020: 106).

4.1.5.1. Hotels, motels, ciutats de vacances, allotjaments

Els hotels, a tot el món, ocupats per un turisme selectiu, oferien, des d'antic, música per a escoltar, generalment piano i treset o quartet de corda amb repertoris clàssics que gaudien d'estima, podent-s'hi afegir alguna singularitat i comprenent peces vocals en la veu d'un cantant de qualitat i altres ocurrencies accidentals que donaven varietat i color, sempre en forma de concert (Codina, 2020: 134).

Algunes dotzenes d'hotels a l'illa tingueren música que ja era, preferentment, de ball i, seguint el ritme turístic, des dels que en feien tota la temporada (abril a octubre) i cada dia (tres o quatre hores a partir de les 9 o les 10 del vespre) amb conjunt propi, fins als que feien el que podien manllevant-se músics encara que només fos un dia a la setmana. Altres, que s'ajustaven o depenien d'una cadena, feien tota classe de combinacions perquè no hi faltés el *ballam* de moda. Fou així que una classe mitjana procedent de països nord i centreeuropeus, formada d'empleats, funcionaris, professions liberals, petits comerciants, perruqueres, camioners, operaris, dependents, mecànics, tècnics, possiblement músics, treballadors en general, pensionistes, etc., com cavalcant al·lucinat damunt la catifa d'Aladí, varen arribar a aquesta illa que oferia, entre altres delectacions, l'art i ofici dels nostres músics que movien el ball i a vegades, això ja devia ser glòria, un d'ells (generalment violí o cantant amb guitarra o sense guitarra), apropant-se a algunes taules feia una peça romàntica, per ventura per encàrrec, d'on no era rar que procedís una propina en paper moneda enrotllat entre la voluta i el claviller del diví instrument, una propina aleshores benvinguda en aquesta terra fonera i de siurells amb el pixerell en l'aire on la principal marca, això no obstant, és haver tingut com a clients alguns noms mítics del món de l'espectacle universal i de tota casta (Codina, 2020: 136).

4.2. El moviment associatiu durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)

En iniciar-se la Dictadura de Primo de Rivera el teixit associatiu era considerable. El gener de 1924 hi havia a Mallorca 753 associacions. Palma comptava, encara amb un pes important amb 282 associacions (el 37% del total) i l'associacionisme estava desenvolupat ferm a la Part Forana (amb 471 associacions). Malgrat tot, el moviment associatiu apareix vinculat a zones urbanes i amb situació de transformació social. És per això que comptam amb pobles, que pel seu volum demogràfic i pel seu dinamisme econòmic i social disposen d'un ampli ventall d'associacions. Aquest és el cas de Felanitx amb 30 associacions, Manacor amb 28, Lluçmajor amb 27, Inca amb 23, o Sóller amb 18, entre d'altres. Per contra altres municipis encara presenten en aquesta data un bagatge associatiu molt pobre (Santana, 2002: 215).

En primer lloc hem de situar els pobles de la Serra de Tramuntana, que al marge del seu escàs volum demogràfic, constatarem que tenien una vida associativa molt escassa i rarament desvinculada de l'Església. Aquest és el cas de Valldemossa amb tan sols 1 associació, Deià amb 4 i Banyalbufar amb 7 (Santana, 2002: 215).

En segon lloc els municipis agraris de petita població com Búger amb 4 associacions; Llubí amb 5; Santa Eugènia, també, amb 5 o Maria de la Salut amb 7. Ara bé l'element demogràfic no és l'únic element explicatiu d'aquesta situació. Ens trobam amb pobles agrícoles amb un volum de població i d'urbanització considerable, però amb un escàs dinamisme social i associatiu. Aquest és el cas de Muro que, malgrat comptar en els anys vint amb més de 2000 habitants, tan sols comptava amb quatre associacions. En una situació semblant trobem municipis com Montuïri amb 5 associacions, Sant Joan amb 5, Algaida amb 8 o Petra amb 10. En aquests pobles, si tan sols ens fixam en les associacions laiques el balanç de les iniciatives associatives resulten molt pobres (Santana, 2002: 215).

La vida associativa i bona part de la vida social local girava al voltant de les associacions de pietat catòliques com les Filles de Maria, Mares Cristianes, les confraries, les congregacions marianes i les congregacions marianes joves. Aquestes tipologies associatives perduraven d'ençà de la restauració i tenien un paper de control social innegable (Santana, 2002: 216).

4.2.1 L'associacionisme polític

El nou règim va propiciar la creació d'un partit únic i governamental: *La Unión Patriótica*. Al marge del règim i d'aquesta organització la resta de formacions polítiques es mantingueren en una situació lànguida, com fou el cas del PSOE (Santana, 2002: 217).

La novella organització política havia d'esdevenir transmissora de la ideologia que inspirava el règim del Dictador, i també de les seves realitzacions. És a dir, la política de la Dictadura no fou fixada pel partit dictatorial, sinó al contrari (Santana, 2002: 217).

La Unión Patriótica no va tenir una estructura no un funcionament semblant a la dels partits polítics moderns. És a dir, des del principi per la seva "oficialitat" o dependència amb el poder polític vigent, no va comptar amb una base social i fou simplement una estructura de comitès que feren costat als nivells respectius de l'aparell general de l'Estat (Santana, 2002: 217).

Un altre factor que hem de tenir present per entendre aquest partit, és el grup o grups socials que accediren al govern amb el general Primo de Rivera. Foren precisament aquests, que, des del poder impulsaren la creació i posterior implantació de la *Unión Patriótica*. És tracta, doncs, d'un sector militar que rebé el suport d'alts funcionaris. Una conseqüència lògica

d'això fou l'ambigua ideologia dretana-patriòtica, a la que hem d'afegir un paper destacat del catolicisme social i polític en la seva formació (Santana, 2002: 218).

Els estudis a Mallorca sobre la Dictadura de Rivera, són escassos i per això no ens permeten conèixer l'abast d'aquesta organització, sobretot, pel que fa a la seva base social. Tot sembla indicar, però, que es tractava de personatges situats a les escales més altes de la piràmide social: industrials, comerciants, terratinents i professionals liberals. D'aquesta manera, la *Unión Patriótica* es va caracteritzar per tenir una "nova classe política" directament vinculada als interessos econòmics (Santana, 2002: 218-219).

4.2.2. Associacions culturals i recreatives

El desembre de 1923 hi havia un total de 52 associacions culturals i recreatives escampades arreu de la geografia mallorquina. En els anys vint no és fàcil realitzar una separació entre les recreatives i les culturals, ja que cultura i esbarjo conflüen sovint en una mateixa associació (Santana, 2002: 221).

En aquests anys, el model de casino era un model associatiu en clara decadència i per contra trobam una sociabilitat de caràcter popular centrada en les associacions de caràcter recreatiu i cultural. Els casinos que pervivien d'ençà del segle passat eren el *Círculo Mallorquín*, *Las Minas* a Palma entre d'altres. A la Part Forana trobam el *Casino de Felanitx* i el *Casino de Manacor*. Per una altra banda, proliferaven societats recreatives, que malgrat no disposar de la infraestructura dels casinos esdevenen un els anys vint molt dinàmiques (Santana, 2002: 221).

En el decenni dels vint l'associacionisme cultural i recreatiu es consolidà tant a Palma com a la Part Forana. Entre 1923 i 1930 a les existents se'ls afegiren noves societats d'aquestes característiques (Santana, 2002: 221):

La Recreativa, Caimari (Selva)

Centro Instructivo y Desportivo Margaritense, Santa Margalida

Círculo Artanense, Artà

Centro Instructivo de Artà, Artà

Club Campanatense, Campanet

Centro Instructivo de Consell, Consell

Círculo Taurino, Palma

Sociedad Mallorca, Son Rapinya (Palma)

Centro Instructivo y Recreativo Marianense, Maria de la Salut

La Sociedad Mallorca es va convertir en el principal espai de sociabilitat laic de Son Rapinya. Va promocionar l'esport juvenil, les excursions, el teatre, i un servei de barberia per als associats (Santana, 2002: 222). Estam davant associacions que promouen una concepció nova de l'oci, allunyada sovint dels prejudicis morals de l'associacionisme catòlic. Això implicà, la promoció d'activitats com l'esport o els espectacles com el cinema o el teatre. D'aquesta manera moltes societats recreatives i mutualistes condicionaren els seus locals per donar cabuda a projeccions cinematogràfiques. En alguns casos la capacitat adquisitiva dels seus socis permetia accedir a aquest espectacle i fer front a les despeses que ocasionava el manteniment del projector i el lloguer dels films. Això es constata clarament al *Círculo Recreativo* de Felanitx, el *Centro Instructivo* de Consell i *La Recreativa* a Caimari (Selva). D'aquesta manera, aquestes entitats esdevingueren pioneres en alguns indrets pel que fa a la introducció del cinema a les localitats on estaven ubicades (Santana, 2002: 222).

Una de les principals aportacions del moviment associatiu és la progressiva incorporació dels joves. De fet, el 1923 i els anys posteriors ja trobam associacions adreçades específicament als joves (Santana, 2002: 223):

Juventud Andrixola, Andratx

Ja Juventud, Inca

La Juventud, Sa Pobla

Juventud Algaidense, Algaida

La Juventud de Campanet, Campanet

Juventud Recreativa, Palma

Ara bé, on en major mesura hi va haver la incorporació del jovent fou en les associacions esportives que afloraren en els anys vint i molt especialment adreçades a la pràctica del futbol. El desembre de 1923 hi havia a Mallorca els següents clubs de futbol (Santana, 2002: 223):

F.C. Alaró, Alaró

Católica Sportiva, Alaró

Club Deportivo, Binissalem

Progreso F.C, Santa Catalina (Palma)

F.C. Palma, Palma

Real Sociedad Alfonso XIII de Football, Palma

El Ferroviario F.B.C, Palma

Baleares F.C, Palma

Si ens centrem en l'àmbit cultural, la Dictadura de Primo de Rivera no es va caracteritzar especialment per donar suport a les iniciatives que prioritzassin la llengua i cultura de Mallorca (Santana, 2002: 223).

Des del punt de vista associatiu trobem la convivència de dos models: per una banda un sector, bàsicament petit burgès que fou afí a totes les iniciatives polítiques i culturals que donaren suport al moviment politicocultural mallorquinista (Santana, 2002: 225-226).

En segon llocs ens trobam amb d'altres sectors socials i ideològics en els quals el castellà i la cultura castellana era la que es projectava (Santana, 2002: 226).

El mallorquinisme cultural i polític tengué en l'Associació per a la Cultura de Mallorca l'organització més rellevant en el decenni dels vint. Aquesta entitat pretenia reunir en una plataforma unitària els nacionalistes i regionalistes mallorquins i impulsar una tasca de divulgació de la cultura de Mallorca (Santana, 2002: 226-227).

El recobrament de la llengua i la cultura pròpies, doncs, era concebut com una passa prèvia i indispensable per al recobrament de la identitat de Mallorca com a poble (Santana, 2002: 227).

Les activitats de l'Associació foren diverses i anaren des de l'organització d'un curs d'ortografia mallorquina, fins a l'organització d'actes d'homenatge a destacats escriptors desconeguts -com Miquel Costa i Llobera i Àngel Guimerà- i de vetllades poètiques i conferències de divulgació científica i cultural. També va dur una tasca d'edició de llibres, com la *Història de Felanitx contada an els infants per un amic seu* de Bartomeu Ferrer i

Villalonga o l'edició d'un quadern en homenatge i memòria de Marià Aguiló (Santana, 2002: 227).

Els cafès també eren els espais on sovint es recorria per a l'organització de balls on el jovent podia entregrar-se al festeig. A Selva, en el primer terç del segle XX, els cafès i cellers eren els espais predilectes per fer-hi recitals de glossats i fins i tot sabem que les primeres projeccions cinematogràfiques que es feren al municipi foren precisament a un cafè. En aquest indret els caps de setmana s'hi solien fer bàsicament balls i teatre (Santana, 2007: 32).

El cafès eren establiments molt modestos però concorreguts i amb una oferta clarament adreçada als sectors populars: jocs d'atzar, billar, petits espectacles musicals, etc. (Santana, 2007: 34).

4.2.3. El moviment obrer

El panorama sindical en iniciar-se el règim de Primo de Rivera era en bona mesura hereu de les mobilitzacions i l'efervescència obrerista dels anys 1918-1920. És a dir, pervivia un teixit associatiu sindical en molts nuclis de població i moltes professions. A finals de 1923 hi havia un total de trenta-sis organitzacions obreres. Ara bé, el gruix d'aquest associacionisme es concentrava a Palma amb un total de dinou societats obreres de resistència (Santana, 2002: 249).

Entre els fets més significatiu d'aquet període hem de destacar la inauguració de la Casa del Poble de Palma, construïda gràcies a les aportacions econòmiques del financer Joan March i la constitució de la Unió General de Treballadors de Balears. Creació de la casa del poble a Palma. Les vertaderes intencions de March eren neutralitzar l'estratègia de la dreta que amb motiu de la crisi de subsistències acusava a March d'acaparador i contrabandista d'aliments, a més intentava llençar en contra seva les classes populars. Aleshores, March amb el finançament de la Casa del Poble es feia com a aliats a uns potencials enemics. Les obres foren dirigides per l'arquitecte Guillem Forteza i la superfície construïda fou de 371 metres. L'edifici comptava amb nombroses dependències per ubicar-hi les diferents organitzacions obreres, a més dels serveis de consergeria, cafè, secretàries, sala de lectura, biblioteca. L'estància més destacada de totes era un magnífic teatre amb una capacitat per a quatre-centes persones. La inauguració estava prevista pel 30 de setembre de 1923, però la implantació de la Dictadura féu que s'ajornàs al 20 de gener de 1924. Els comunistes i els anarcosindicalistes denunciaren l'escriptura de donació i el reglament interior de la Casa

del Poble perquè consideraven que garantitzava el control dels socialistes (Santana, 2002: 250).

El nou edifici allotjà inicialment dotze col·lectivitats obreres que agrupaven aproximadament un miler d'associats. Les principals societats que s'hi ubicaren eren *La Igualdad* -sabaters-, *La Unión de Curtidores*, *El desarrollo del Arte* -fusters-, *Unión Tipográfica Balear*, *El 1º de Mayo* -forners-, *La Cordelera* -cordadores-, *El Progreso* -capallers-, *Unión Algodonera* -tèxtil-, *Sindicato de Oficios Varios*, *Unión Cerillera*, *El Trabajo* -picapeders- (Santana, 2002: 250).

Al marge d'aquestes societats en trobam d'altres repartides en les barriades perifèriques de Palma, com sa Vilera o es Coll d'en Rebassa (Santana, 2002: 250-251).

El moviment obrer illenc estigué majoritàriament en mans dels socialistes. Hem d'exceptuar l'embranchada dels sindicats anarcosindicalistes en els anys 1918-1919. De fet, bona part de les societats obreres seguien l'estratègia sindical de la Unió General de Treballadors i fins i tot algunes societats s'hi adheriren. Això es va reforçar encara més en el període de Primo de Rivera a partir de la constitució l'any 1925, de la UGT de les Balears. El congrés constitutiu es va dur a terme a Palma el 4 d'octubre de 1925 amb la presència de delegats d'un total de cinc societats obreres que arplegaven uns 2137 afiliats. En aquest acte no hi va haver cap representant de l'obrerisme menorquí (Santana, 2002: 251).

La comissió executiva de la UGT de les Balears estigué presidida per Rafel Rigo, que ocupà la presidència; Llorenç Bisbal, com a secretari general, a més de Jaume Rebassa, Jaume Garcia, Vicenç Torres i Antoni Valls. Aquesta comissió es marcà com a objectiu prioritari reivindicar el compliment de la legislació laboral, especialment en el sector tèxtil. Això propicià la vaga dels treballadors i les treballadores d'aquest sector en reivindicació de la jornada laboral de vuit hores, que era sistemàticament incomplida (Santana, 2002: 251).

El conflicte es perllongà entre l'octubre de 1925 i el març de 1926, i es resolgué amb un victòria obrera, atès que es pactà una jornada de vuit hores, més mitja d'extraordinària però remunerada (Santana, 2002: 251).

A la Part Forana, hi havia societats obreres a Alaró, Andratx, Artà, Binissalem, Bunyola, Esporles, Felanitx, Inca, Lluçmajor, Manacor, Marratxí, Santa Eugènia i Santa Maria del Camí. Ara bé, sols a determinats municipis podem parlar d'un obrerisme organitzat de certa entitat: Alaró, Esporles i Lluçmajor. A la resta dels municipis, trobam un obrerisme molt

feble, amb poca capacitat de mobilització i reivindicació. Per contra, Esporles, Lluçmajor i Alaró, atès el pes important de la classe obrera industrial a més de la seva tradició associativa, eren els principals pilars del moviment obrer a la Part Forana (Santana, 2002: 251).

A Lluçmajor, la societat més important era *La Recompensa del Trabajo* amb un centenar de sabaters associats. El 9 de setembre de 1924 va dur a terme una reforma dels estatus per crear un fons de socors al marge del de resistència o sindical. La cotització setmanal que havien de satisfer els socis era de 25 cèntims dels quals 10 eren per paliar situacions d'accident laboral o malaltia. De fet, la tradició associativa del socialisme llucmajoner va procurar diversificar els objectius per cobrir un ventall ampli de necessitats. D'aquí la importància del moviment cooperativista i mutualista que es va projectar, paral·lelament, a l'estrictament sindical. Així, el 1925 de les 3798 pessetes que va ingressar en concepte de quotes, en va destinar 1004 en socors, especialment per a obrers en situació d'atur (Santana, 2002: 252).

A Esporles, l'obrerisme local s'agrupava al voltant de la Federación Obrera Esporlense, constituïda el desembre de 1918. Aquesta entitat agrupava bàsicament picapedrers i treballadors del sector tèxtil. La influència aviat es va fer notar. A la seva creació agrupava tan sols trenta-quatre treballadors, però uns mesos després els socis superaven el centenar. El 1920 va presentar tres candidats a les eleccions locals dels que en fou elegit un com a regidor. El 1925 tenia 135 socis i el 1926 aquests ascendiren als 150 (Santana, 2002: 252).

Si des del punt de vista sindical, l'obrerisme fou feble en aquests anys, no succeí el mateix pel que fa a la promoció d'activitats culturals a la Casa del Poble. Les noves instal·lacions, a les que hem fet referència anteriorment, sens dubte, facilitaren enormement les iniciatives culturals, instructives i d'oci. Per això durant la Dictadura de Primo de Rivera el Patronat de la Casa del Poble, encarregat de la seva gestió i organització, va tractar d'omplir el buit educatiu i formatiu existent entre la joventut de les classes populars. D'aquesta manera va néixer el 1924 la societat cultural *Salud y Cultura* (Santana, 2002: 253).

A Alaró la societat local era l'anomenada *La Recompensa del Obrero*. Fou constituïda el 1910 i es tractava d'una de les principals societats de Mallorca ja que tenia 300 socis el 1924, i 409 el 1929. A partir de 1926 els joves d'aquesta societat organitzaren conferències divulgatives a càrrec de persones d'Alaró -com el metge, l'apotecari, mestres de l'escola pública, etc.- i de la Federació de Palma (Santana, 2002: 254).

L'èxit d'aquestes conferències animà als més joves de la societat obrera, composta majoritàriament per sabaters, i també als de l'agrupació Socialista a crear la societat instructiva *La Aurora*. Es va crear el 13 de març de 1930 amb una clara funció políticossindical que havia d'anar vinculada a la cultura i instructiva (Santana, 2002: 254).

La seva composició fou bàsicament de joves obrers com Demià Campins Rayó, Gabriel Juan Mas, Pere Jona Borràs, Joan Sastre Terrassa i Miquel Rosselló Valcaneras. Aquesta societat bàsicament va organitzar vetllades literàries i de comentari de lectures (Santana, 2002: 254).

L'efervescència cultural, fou un dels elements crucials per incorporar alguns joves al moviment sindical. D'aquesta manera l'organització socialista inicià la recomposició organitzativa de les seves joventuts inexistents des de 1921 en produir-se l'escissió comunista (Santana, 2002: 255).

El 1929 la situació de l'obrerisme mallorquí era molt difícil. El seu periòdic, *El Obrero Balear*, va estar en perill de desaparició a causa de la deficient situació econòmica que patia. Les agrupacions socialistes reduïren llur activitat a la mínima expressió i les societats obreres es mantenien en una situació de decadència, d'apatia i en definitiva mancades de tota activitat sindical. El 1929 s'inicià una certa revitalització del societarisme illenc que va coincidir amb la reorganització d'unes joventuts socialistes. Els més joves de Palma, amb el suport dels d'Alaró i Lluçmajor varen iniciar aleshores una intensa activitat socio-política dels que destacaren Ramon Garcia Galán, Gabriel Puigserver, Jaume Garcia, Agustí i Joan Lladó. Fou crucial el suport i activitat d'altres polítics i sindicalistes històrics com Llorenç Bisbal (Santana, 2002: 255).

Pel que fa als comunistes i cenetistes, tornaren donar senyals de vida. Sembla ésser que la presència dels primers es feu notar a través de la societat de picapedrers *El Trabajo* i especialment de la mà de Jaume Cañellas, Miquel Llabrés i Jaume Bauçà. Els anarcosindicalistes el 1930 s'agruparen majoritàriament al Sindicat Únic del Ram de la Construcció, adherit a la CNT. En aquesta data sembla ésser que es produí un acostament entre ambdues col·lectivitats. Tant comunistes com cenetistes, en aquests anys mantingueren una postura oposada als comitès paritaris, fet que els enfrontà als socialistes (Santana, 2002: 256).

4.2.3.1. La reivindicació educativa

Finalment, i amb igual prioritat i consideració, el moviment obrer abordà les diferències educatives d'un ampli sector de la població (Santana, 2007: 24).

El 1887 Pere d'Alcàntara Peña descrivia les diferències educatives existents a Mallorca el 1887:

Veamos que estudiós oficiales tiene establecidos el gobierno en ella que puedan ser utilizados por el obrero, aunque sea el obrero comodado. Escuelas de primeras letras, no para jornaleros, sinó para lumnos que puedan dedicar las horas del día. Un Istituto de segunda enseñanza, no accessible a los que tienen que granar el pan con el jornal diario: Una escuela normal de idénticas condiciones; y una escuela de dibujo de segunda clase a cargo de la Academia de Bellas Artes que si bien tiene abiertas sus aules durante la velada están estas ya cerradas cuando el obrero abandona su taller a las ocho de la noche.

Las únicas escuelas existentes a que puede asistir el obrero son algunas existentes por iniciativa particular en las Sociedades Unión Obrera Balear, Obreros Católicos, Escuelas de Sant José y otras parecidas.

[...] los obreros mallorquines aspiran a la libertad de enseñanza y a la libertad de industrias por termino general, pues que están convencidos de que más pueden esperar de la iniciativa pròpia que de la oficial, y anhelan a que el verdadero saber sea atendido bajo cualquier forma que se presente (Santana, 2007: 25).

Aquest intel·lectual, per una banda deixa clara que l'ensenyament públic era clarament deficient, i per l'altre que el moviment associatiu era una eina on els sectors populars podien pal·liar les seves mancances culturals i educatives. Al llarg d'aquest treball ens referirem a les mancances educatives i formatives a les que es veien abocades àmplies capes de la població illenca i la resposta per fer-hi front (Santana, 2007: 25).

L'obrerisme, com altres sectors, va crear una xarxa cultural pròpia que contemplava les activitats estrictament laborals. L'oci, la sociabilitat i la cultura estaven estretament relacionats (Santana, 2007: 25).

Es considerava que sols amb una militància instruïda i amb la formació ideològica adequada es podia aspirar a desenvolupar el programa de partit o sindicat i les transformacions socials i econòmiques que es pretenien assolir. És per això que l'associacionisme obrerista va oferir

als seus integrants, i en les mesures de les seves possibilitats, un seguit d'ofertes instructives i formatives. A l'obrer, el treballador el que li calia fer era fer-ne ús pel seu propi profit:

Es necesario e imprescindible que acudas ya a los centros de asociación de tu clase; frecuéntalos; y allí irás aprendiendo las primeras nociones del papel que representas hoy, y aprenderás también para que más tarde sepas los derechos que como hombre te pertenecen en la vida humana.

Acude al mismo tiempo a las escuelas aunque no sea más que una hora diària; un poco de sacrificio más ¡qué importa! Si es para redimirte de los múltiples que estás sufriendo. Y ten presente que l día que reunas la instrucción necesaria, seapas tus derechos sociales y formes la unión con todos tus hermanos, seràs respetado, te veràs remunerado por tu Trabajo y podrás decir luego se acabo la explotación, desaparició el privilegio y adiós burguesía terminó ya tu reinado (Santana, 2007: 25-26).

El moviemnt obrer va engegar mecanismes propis d'autodefensa per pal·liar els efectes i conseqüències que derivaven del sistema de relacions econòmiques i socials vigent. Aquests mecanismes es baseven en bona mesura la sociabilitat popular com a principal vehicle per assolir-ho (Santana, 2007: 26).

4.2.3.2. La tasca educativa

Una de les tasques en les que major èmfasi es va posar fou en la creació d'escoles. Precisament era aquesta la tasca més difícil de totes les que s'impulsaren. Es precisaven fos i recursos -per pagar el local, el material escolar, els mestres, etc.- i en segon lloc cali que desapareixessin progressivament les causes socioeconòmiques que allunyaven els infants de les aules (Santana, 2007: 51).

Les primeres experiències en el camp cultural i educatiu les trobam paral·leles a la creació de les primeres organitzacions obreristes. La confluència de sectors demòcrates i republicans de la burgesia amb les organitzacions obreres esdevé una constant en les primeres experiències culturals i educatives (Santana, 2007: 52).

Les autoritats i es diferents institucions públiques adoptaren una postura ben indiferent respecte a l'educació i el desenvolupament cultural dels treballadors. Les xifres de la població analfabeta posen de manifest la incapacitat de les institucions educatives oficials per fer front a les mancances educatives. El resultat d'aquest fet, al que hem d'afegir una situació de vida precària marcada per un salari baix féu que una de les carències més

habituals entre la classe obrera era la de l'educació. D'aquí hem d'entendre l'interès en favor de la instrucció de l'associacionisme obrer que tractà d'omplir el buit educatiu de una part de la classe obrera. L'obrerisme procurà donar cobertura als seus locals de tot allò que es posàs en pràctica amb la finalitat d'avançar en la situació educativa dels seus afiliats i de la classe obrera en general (Santana, 2007: 52).

Si en el cas de l'anarquisme aquesta preocupació fou constant, no fou així en el cas dels socialistes. Els socialistes espanyols hagueren de vèncer l'inicial desconfiança envers aquests temes i anteposaven els objectius revolucionaris als educatius. Així i tot, des de principis del segle XX ja s'observa una voluntat decidida a les files socialistes en els temes educatius i culturals. Es concebia el triomf de llurs aspiracions i ideals havia d'anar precedit de l'educació del proletariat i que serien les transformacions revolucionàries les que culminarien la tasca educativa. D'aquesta manera tant els anarquistes com els socialistes s'impregnaren d'una mentalitat pedagoga (Santana, 2007: 52-53).

Aquesta cultura a més d'ésser l'esmentat instrument d'alliberament social, també s'entenia com un factor transcendental en la presa de consciència proletària. És per això que els diferents actes culturals i educatius no s'ofertaven tan sols als treballadors afiliats -és a dir aquells que ja tenien consciència de classe- sinó també a la resta. Així *El Obrero Balear* iniciava a principis del segle XX que <Esa instrucción ha dado al obrero el criterio científico de la lucha y la conciencia de partido de clase frente al partido burgués> i que <A medida que la instrucción se ha ido extendiendo, el pueblo trabajador se ha ido dando cuenta de su situación y de los medios de que debía valerse para ir conquistando sus intereses y sus derechos desconocidos> (Santana, 2007: 53).

Al marge de la presa de consciència es pretenia la formació d'aquells individus que havien d'ocupar càrrecs directius a les societats obreres, a les agrupacions socialistes o a les institucions públiques. No es tractava tan sols d'educar les masses proletàries i d'inculcar en aquestes la consciència de classe sinó de formar de la millor manera possible i vigoritzar així l'organització obrera contant amb el personal suficientment format per posar-s'hi al front (Santana, 2007: 53).

Finalment, hem de tenir en present que aquest afany pedagògic va tenir també entre els seus objectius la moralització de la classe obrera. S'aspirava a crear un home nou, diferent del que havia contribuït a crear la societat burgesa i la moral catòlica. D'aquí la crítica de

determinats costums ben arrelats entre els sectors populars com la beguda, l'afecció al joc, la prostitució (Santana, 2007: 53).

A l'Estat Espanyol, el moviment obrer des dels orígens va reivindicar l'educació i la instrucció per a les classes populars, conscient de les innegables carències existents en aquest sentit. Socialistes utòpics com Antonio Ignacio Cervera o Ramon de la Sagra projectaren i obriren escoles per a joves artesans i obrers. El 1855 la publicació *Eco de la Clase Obrera*, primer periòdic obrer espanyol, dirigit per Ramon Sinó i Badia obrí una secció científica per oferir els coneixements corresponents, tant a l'ensenyament primari com al secundari. En el decenni dels setanta del segle XIX algunes seccions de la Primera Internacional tractaren de crear una xarxa escolar pròpia. En aquest sentit es crearen escoles obreres a Andalusia, concretament a Sevilla, Sanlúcar de Barrameda i Carmona (Santana, 2007: 54).

L'educació fou un vertader pilar del socialisme reformista, convertint-se en una norma tàctica per superar el capitalisme, és a dir, en la via cap al socialisme. Aquesta concepció, que posà esment en la importància de l'educació per a la construcció del socialisme no és original dels espanyols. A països com Bèlgica, Anglaterra o Alemanya, els dirigents obrers ja feia temps que havien arribat al convenciment de la necessitat de socialitzar l'ensenyament i de crear organismes d'educació obrera. Una de les iniciatives més interessants era la de la Central per a l'Educació Belga. Aquesta institució va crear comitès locals d'educació obrera que es configurassin com a organitzacions de base de la institució que era d'àmbit estatal. D'aquesta manera va desenvolupar al llarg del país la seva activitat educativa i cultural: cursos, conferències, biblioteques, setmanes d'estudi, etc. A Anglaterra trobam d'altres institucions semblants com la Societat Fabiana, el Col·legi Ruskin, l'Associació per a l'Educació i la Lliga de la Plebe. A Alemanya, l'Acadèmia de Treball de Francfort i l'Escola Obrera i Internat de Linz (Santana, 2007: 55).

El plantejament educatiu i cultural que proposava el moviment obrer suposava un rebuig cap aquelles institucions que fins aleshores havien controlat l'educació oficial: L'Estat i l'Església. Consideraven que l'educació que es projectava des d'aquestes institucions era autoritària, clerical i al servei dels interessos del capitalisme (Santana, 2007: 55).

A l'Estat se l'acusava bàsicament de la seva inhibició en el foment de l'educació i la cultura de les classes populars, contribuint així a les carències esmentades i a l'analfabetisme. Els socialistes mallorquins no veieren en els poders públics vertaderes intencions d'oferir a la

classe obrera i reivindicuen constantment el seu dret a rebrer-la. De fet, en les demandes que es realitzaven als poders públics amb motiu de la Diada del Primer de Maig una de les reivindicacions que es repetien any rera any era aquesta. Tant l'Estat com l'Església, segons els dirigents del moviment obrer, havien desenvolupat una política educativa i cultural classista i que no qüestionava l'ordre econòmic i social vigent; és més, contribuïa a perpetuar-lo. La metodologia emprada era qualificada de dogmàtica, passiva, rutinària i tancada a qualsevol innovació pedagògica i al desenvolupament integral de la persona (Santana, 2007: 55-56).

Tal i com assenyala la historiadora Cristina Martí el moviment socialista de les Illes Balears estava convençut que l'Església era contrària al progrés i intenta impedir la divulgació de l'alfabetització i educació d'amplis sectors de la societat. El recolzament a l'alfabetisme estava basat en l'argument que les persones ignorants no es veien exposades a les doctrines herètiques, liberals o socialistes (Santana, 2007: 56-57).

És per això que les associacions obreres esdevingueren fins a l'inici de la Guerra Civil un agent educador i transformador que utilitzà bàsicament dues vies: la via informal i la via formal. La primera venia donada per l'organització de conferències, vetllades musicals i teatrals -de contingut eminentment social-, actes de propaganda, etc. En aquesta via sovint es confonen i barregen els objectius educatius o de difusió científica amb d'altres de caràcter societari i d'adoctrinament polític (Santana, 2007: 58).

La via formal vengué constituïda per la creació d'organismes educatius que principalment foren les escoles d'ensenyament primari, l'educació artística, la pràctica de l'esport, la constitució d'associacions o seccions culturals. A mig camí, entre la via informal i la formal haurem d'incloure tota una sèrie d'activitats com el foment de la lectura, la creació de biblioteques, la tasca editorial i la publicació de periòdics com a creadors i transmissors de valors culturals (Santana, 2007: 58).

Dins la xarxa educativa i cultural que va crear la classe obrera organitzada destaquen les escoles per a nins. Abans de res hem de dir que malgrat l'indiscutible esforç que es va fer en aquest sentit la seva incidència fou molt limitada. De fet no s'observa cap relació entre la dinàmica i l'evolució dels nivells d'analfabetisme i el desenvolupament del moviment obrer. És a dir, les escoles obreristes mai no aconseguiren pal·liar de manera significativa l'analfabetisme. Segons Francisco de Luís això fou a causa del seu escàs nombre – unes

quaranta pel que feia a les socialistes i un centenar de racionalistes- i dels pocs alumnes que omplien les seves aules (Santana, 2007: 59).

Les dificultats econòmiques motivaren que bona part d'aquests centres educatius s'ubicassin a locals dolents, sense les condicions adequades i mancats del material escolar necessari. La major part de les escoles no disposaven de l'espai suficient, ja que sovint les característiques dels locals socials de les societats obreres no eren les idònies (Santana, 2007: 60).

La major part de les escoles vinculades a l'associacionisme obrerista impartiren ensenyament primari per als nins i nines i també classes especials per als obrers adults. Els continguts abarcaven des de la instrucció primària fins a classes de perfeccionament en diverses matèries -aritmètica, geografia o gramàtica- i una formació que podríem anomenar pràctica -dibuix lineal, francès, càlcul mercantil, tall i confecció, etc. (Santana, 2007: 60-61).

A Mallorca les primeres experiències educatives en favor de la classe obrera foren fonamentalment a partir de les iniciatives dels republicans. La idea inicial de constituir un centre d'ensenyament per a obrers aparagué l'estiu del 1869 (Santana, 2007: 61).

L'historiador Miquel Duran assenyala que disposava de sales dedicades a la funció instructiva: ensenyament primari, música, educació física i biblioteca. L'ensenyament de la gimnàstica i de la música eren una senyal de la incorporació d'elements originaris de la classe mitjana i no pas de l'obrera (Santana, 2007: 62-63).

L'escola de La Unión Obrera Balear es va inaugurar el 23 d'abril de 1882 i des d'un principi va gaudir d'excel·lents equipaments i de material pedagògic de qualitat. Des dels diferents periòdics republicans com *El Demócrata*, *El Isleño* o *El Comercio* es feia especial èmfasi en el local on s'ubicà, ja que gaudia de suficient espai, de llum i no hi havia humitat -cosa freqüent en multitud d'escoles d'aleshores-. Pel que fa al material, des d'un principi es dotà d'una biblioteca, taules individuals, material d'escriptori, mapes, quinqués per a les classes nocturnes (Santana, 2007: 64).

A l'escola de la UOB (Unión Obrera Balear) inicialment s'impartien classes d'ensenyament primari i les matèries de tenedoria de llibres i de francès. El maig de 1883 es crearen seccions de gimnàstica, cant coral, música i dibuix (Santana, 2007: 65).

El socialisme inicialment no contemplava entre els seus propòsits immediats i prioritaris el de l'educació popular. La desconfiança i rebuig al sistema educatiu oficial i en el marc socioeconòmic en el qual aquest estava inserit n'eren les causes. Per això les proclames eren els de tirar endavant transformacions revolucionàries i estructurals i després i a partir d'elles bastir un nou sistema educatiu a l'abast dels que fins aleshores en quedaven al marge. A tot això s'afegia la voluntat de deixar al marge en la seva tàctica política i sindical els partidaris del moviment reformista que tant havien incidit anys enrere en la qüestió educativa (Santana, 2007: 66).

El gener de 1893 s'inaugurà al local de la Federació una escola laica sota la direcció del mestre Pere González Pons. En l'anunci de la mateixa s'indicava que <se prescindirá de la enseñanza religiosa, dando, por tanto, preferència a aquellos conocimientos que son de utilidad práctica e inmediata, tales como lectura, escritura, contabilidad, historia de España, geografía, nociones de geografía, etc., etc.>. L'horari era de vuit a nou del vespre de dilluns a divendres. Aquesta no fou la única escola obrerista ja que poc després en nasqué una de nova. Es tractava també d'una escola nocturna i destinada als socis i als seus fills de la societat Unión Herrera Mallorquina situada al carrer del Carme. Cada ni el mestre Josep Moragues impartia classes d'ensenyament primari durant una hora i mitja (Santana, 2007: 67-68).

Es tractà de dues experiències molt modestes. Ambdues escoles es varen mantenir en funcionament devers dos anys (Santana, 2007: 68).

Sobre els continguts i metodologia pedagògica que es posaven en pràctica, en opinó de Roca aquests es reduïren a saber llegir, escriure, realitzar operacions aritmètiques molt senzilles i <a aprendre de memòria la Doctrina Cristiana>. Per tot això, les classes populars davant les mancances del sistema educatiu oficial havien de cercar l'alfabetització i la cultura a partir d'iniciatives pròpies com la del Centro Instructivo. Finalment i abans de concloure, menifestà el desig que en un termini curt de temps es creàs a la capital una escola d'arts i oficis (Santana, 2007: 70-71).

L'escola del Centre Instructiu comptava amb dos professors i s'impartien tres graus d'ensenyament: elemental, mitjà i superior. Les assignatures eren les habituals en els centres escolars d'aquestes característiques. El grau elemental oferta va les assignatures d'aritmètica, gramàtica, geometria, geografia i història sagrada. El grau mitjà al marge del repàs de les assignatures del grau anterior incorporava història d'Espanya, física, química i

agricultura. El grau superior disposava d'àlgebra, física, història natural, agricultura, indústria i comerç (Santana, 2007: 72).

A més els tres graus l'ensenyament es completaven amb redacció, calligrafia, dibuix i excursions (Santana, 2007: 72).

L'Associacionisme obrerista d'alguns municipis de la Part Forana en aquests moments també engegà algunes experiències educatives. En el primer decenni del segle XX i a mesura que determinats pobles consolidaren el seu pes societatari en la vida social i política local varen obrir escoles als centres obrers: Lluçmajor (novembre de 1908), Felanitx (novembre de 1909) i Alaró (octubre de 1914) (Santana, 2007: 74).

De fet, Lluçmajor proporcionà al món obrerista un teixit associatiu important així com destacats sindicalistes. Al mateix temps de la creació de la societat obrera de sabaters, a principis del segle XX, també s'havien constituït les Joventuts Socialistes, en les quals Joan Montserrat va militar. Aquesta organització va esdevenir un dinamitzador cultural importantíssim al centre obrer local a partir de l'organització de vetllades musicals i teatrals, foment de la lectura, conferències, excursions. Era format per joves i al·lotes, cosa que trencava radicalment amb la resta d'associacions catòliques de la vila que separaven els sexes en organitzacions diferents. Joan Montserrat es va convertir en el principal conferenciant i va impregnar la major part de les activitats d'esbarjo, com les excursions, de contingut cultural i formatiu (Santana, 2007: 78).

D'aquesta manera el mestre de l'escola obrera es va guanyar la consideració de tots com a home de lletres i de competència contrastada. Així, l'escola obrera i el local de les societats es convertiren en un centre de cultura i formació important a la vila (Santana, 2007: 78).

L'escola constava noranta cèntims mensuals a cada alumne, però estaven exempts de pagarlos si es demostrava que la família de l'infant vivia en condicions precàries i no podia costejar aquesta quantitat. Les fonts de finançament més importants eren les de les diferents societats obreres i molt especialment la de la cooperativa de consum La Nueva Vida. Bona part dels beneficis de la cooperativa revertien en obres socials i culturals adreçades a la classe obrera local. El que està clar és que la creació i l'èxit d'aquesta escola coincideixen en un moment que el teixit associatiu obrerista local pretenia donar cobertura a totes les necessitats de la classe obrera local. Per a les necessitats laborals disposaven de societats obreres de resistència; per a les d'alimentació i qualitat de productes de major ús es creà el 1907 la cooperativa de consum La Nueva Vida i per a la reivindicació política es creà una

agrupació socialista (1905). Aquest societarisme féu que una important base social estigués vinculada a l'obrerisme local i en conseqüència de cada vegada eren més les famílies receptives al model escolar alternatiu que es propugnava. Les dades d'alumnes que assistien a l'escola obrera són prou significatius (Santana, 2007: 78-79):

DATA	ESCOLA DIURNA	ESCOLA NOCTURNA
Nov-1909	10	20
Gener-1910	24	36
Maig-1910	36	44

Pel que fa al material, es disposava d'un globus terraquí, uns esfera de Copèrnic, mapes, compàs, i llibres de geografia i de matemàtiques (Santana, 2007: 79).

Al Pont d'Inca -Marratxí- durant la Segona República es va obrir el Centro Instructivo Obrero de la mà dels membres de l'Agrupació Socialista local. Aquest centre, al marge de les conferències va obrir una escola per a obrers. Molt semblant era l'escola i biblioteca del Centre Obrer de Sa Vileta -Palma- que s'havien creat en el decenni dels anys vint. Els vespres els membres de l'associacionisme obrerista podien assistir a les classes per a infants i per a adults que s'impartien. El maig de 1931 el nombre d'alumnes era d'uns trenta (Santana, 2007: 80).

Al barri del Vivero -Palma- l'hivern del 1933 l'agrupació socialista hi tenia una escola nocturna. No sabem si era per adults o infants i desconeixem si quan acabà el curs el juny d'aquest any va tenir continuïtat (Santana, 2007: 80).

A Santa Maria del Camí, al local de Can Carol l'Agrupació Socialista hi organitzava tota casta d'actes recreatius i formatius. Els vespres, Bartomeu Horrach i Canals feia escola als fills dels socis (Santana, 2007: 80-81).

Hem d'analitzar el paper que tengueren els anarcosindicalistes mallorquins en l'àmbit educatiu (Santana, 2007: 81).

El moviment anarquista precisament un dels aspectes en els quals més va incidir fou en el de la promoció de la instrucció i la cultura. Segons Lili Litvak <ningún otro movimiento puso tanto énfasis como el anarquismo en el papel que la cultura pudiera tener en la emancipación humana. Para ellos ésta permitiría no solo cambiar el medio social y económico sino también a los propios hombres>. Com en el cas dels socialistes es buscava

una cultura dirigida a les capes populars en clara contraposició a la cultura oficial vigent a les escoles nacionals i religioses. En aquest propòsit l'anarquisme va anar més enllà i teoritzà molt més que no pas els socialistes envers la qüestió educativa, especialment en els conceptes de l'ensenyament laic, racionalista i integral (Santana, 2007: 81).

L'eix de la tasca pedagògica dels anarquistes tingué l'origen en l'escola moderna. És per això que molts dels esforços estigueren encaminats a promoure-la (Santana, 2007: 81).

Un dels aspectes en els que més es distingiren dels socialistes, és que per a aquests el fet educatiu no fou sempre una prioritat. En el socialisme l'educació sovint es configurà com un esquema tàctic per conduir la transformació de l'estat burgès en obrer, mitjançant l'acció política de la classe obrera organitzada. Per això, entre els seus objectius i esforços trobam la voluntat de transformar el sistema escolar tradicional. Aquest fet no afavoria la creació de models exclusius i alternatius. Hem de dir que la xarxa escolar socialista estigué sovint condicionada per la precarietat dels mitjans humans i materials (Santana, 2007: 81).

Per contra, en l'anarquisme el plantejament era completament diferent. La seva organització i els seus homes s'afanaren en elaborar i edificar un model social de recanvi en el qual l'Estat no tenia precisament validesa. D'aquí la preeminència des del principi en la creació i desenvolupament d'agents i organismes educatius alternatius. En definitiva, l'educació gairebé sempre estigué inclosa en la tàctica revolucionària anarquista (Santana, 2007: 82).

Quan es va crear la CNT (1910), un dels aspectes en els quals es va posar més esment en el congrés fundacional fou la creació d'organismes educatius vinculats als sindicats obrers. Si el sindicat, en certa manera, prefigurava com havia de ser la futura societat llibertària, lògicament havia d'incorporar des d'un principi els organismes educatius als que s'aspirava (Santana, 2007: 82).

A l'hora de sintetitzar les idees politicopedagògiques que propugnaren i tractaren d'engegar els anarquistes, hem d'esmentar la més coneguda i citada: l'Escola Moderna de Francesc Ferrer i Guàrdia. Aquesta fou la institució educativa més lloada i reivindicada pels col·lectius anarquistes. L'anarcosindicalisme mallorquí no en fou una excepció i el 1919, la publicació palmesana anarcosindicalista *Cultura Obrera* dedicà un número especial a commemorar el desè aniversari de l'afusellament de Francesc Ferrer i Guàrdia. Mitjançant aquest periòdic, es divulgà part del seu ideari educatiu. A més, la Federació Local de Sindicats Únics va organitzar una funció teatral, a càrrec de la companyia de Ramis-Martón (Santana, 2007: 82-83).

Tot i que la ideologia de Ferrer i Guàrdia no es pot emmarcar exclusivament en el pensament anarquista, ateses les altres influències que va rebre, tengué la presència activa en el seu entorn d'obrers (Santana, 2007: 83).

El racionalisme i el científisme, juntament amb el rebuig de tota casta de dogmes, eren els principals aspectes que caracteritzaven aquest ideari pedagògic. D'aquí la voluntat d'oposar-se al model d'escola confessional. A això s'ha d'afegir l'ensenyament integral i la coeducació. En funció de tots aquests aspectes hem de dir que l'Escola Moderna va anar molt més enllà de ser únicament una escola vinculada a l'obrerisme (Santana, 2007: 83).

4.2.3.3. El teatre obrerista

El teatre és pràcticament des dels seus orígens una de les manifestacions literàries més properes als sectors populars. De fet trobam nombrosos escriptors, d'extracció social ben humil, que s'esforçaren a reflectir mitjançant aquest gènere, el quefer, el patir i el sentir dels que conformaven la base de la piràmide social (Santana, 2007: 107).

D'una banda, el teatre obrerista anà de la mà de grups escènics d'aficionats que pertanyien a l'associacionisme polític i sindical obrerista. És per això que la major o menor activitat teatral, depenia sovint de l'existència d'un grup juvenil bàsicament de les Joventuts Socialistes. Els més joves eren els més proclius a fer del teatre una de les seves activitats més destacades (Santana, 2007: 108).

Generalment la durada d'aquests grups teatrals solia ésser curta, i depenia de la voluntat dels que s'hi posaven al capdavant, a més de la disposició d'un espai escènic adequat i de l'existència al Centre Obrer d'índex d'afiliació important, especialment jove. En segon lloc hi havia campanyes professionals o semiprofessionals que sovint actuaven a petició de l'associacionisme obrer (Santana, 2007: 108).

El primer local que s'utilitzà per a les representacions teatrals fou Es Racó de Plaça, cafè al qual hem fet referència anteriorment. En aquest espai s'hi va constituir el juny del 1901 una càtedra d'obrers aficionats al teatre amb el nom de Juventud Artística Obrera. D'aquest primer grup no tenim cap altra referència, probablement a causa de la seva curta durada. Aleshores, el Partit Socialista s'havia consolidat com a força política a l'Illa, i en la seva estructura incorporà una secció juvenil. Això facilità la constitució, tot i que molt efímera, d'aquest grup escènic que desenvolupà les seves activitats entre el juny de 1901 i el gener de 1902 (Santana, 2007: 108).

El segon del que tenim constància es formà l'agost de 1902. Aleshores el dirigí Jaume Vicenç Massanet i que tengué per nom el de Càtedra de Declamació del Centre Obrer. Com no podia ésser d'altra manera, aquest grup també era integrat majoritàriament pels més joves de la Federació Local de Societats Obreres. Jaume Vicenç era un home amb certa experiència en el món del teatre (Santana, 2007: 108).

Al marge dels grups de teatre al final del primer decenni del segle XX es formaren grups teatrals semblants als de la Federació a Sa Vileta (Palma), Alaró i Manacor. Això coincideix en bona part amb els indrets de Mallorca on l'obrerisme socialista començava a arrelar entre els treballadors (Santana, 2007: 109).

A Sa Vileta l'activitat escènica coincidí amb un període d'efervescència societària, especialment entre els picapedrers (Santana, 2007: 109).

El teatre era una bona manera d'entretenir-se, però també de recaptar alguns diners i així costejar les despeses administratives i de lloguer del local social de les societats obreres i agrupacions polítiques (Santana, 2007: 109).

A Manacor les representacions teatrals obreristes dels primers anys del segle XX es varen dur a terme de la mà del socialista i mestre de l'escola obrera local Joan Ramis i amb la participació dels alumnes de l'escola obrera que dirigia (Santana, 2007: 109-110).

A Alaró va ser al teatre can Xamena que es va desenvolupar una important activitat teatral. En aquest indret o bé s'hi traslladaren els grups teatrals obreristes ciutadans o bé el grup de teatre obrerista local (Santana, 2007: 110).

Pel que fa a aquest teatre, a Lluçmajor l'espai escènic era el Teatre Mataró. Fou construït el 1902 amb un aforament de 760 espectadors i des de principis del segle XX fou l'indret on l'associacionisme obrer representà les seves obres de la mà de companyies obreristes de Palma, i també de la localitat (Santana, 2007: 110).

Entre el desembre de 1912 i l'octubre de 1915 funcionà un nou grup de teatre de joves socialistes a la Federació de Societats Obreres de Palma. En aquesta ocasió estava dirigit pel sabater Miquel Quetglas. Tal i com solia ésser habitual, les obres tenien una funció solidària: recaptar recursos per destinar-los a pal·liar els efectes de les vagues, socórrer obrers en situació precària, etc. (Santana, 2007: 110).

Amb l'augment de les vagues els més joves de la Federació es mobilitzaren per recollir donatius i fons diversos. Aleshores el teatre era una bona eina reivindicativa i d'auxili per

destinar el que es recaptava on feia falta. Estam davant un teatre reivindicatiu, escrit, dirigit i interpretat per obrers afeccionats a l'escriptura, direcció i interpretació dramàtica (Santana, 2007: 111).

Però, què reflectien les obres que es posaren en escena? Per què agradaven als treballadors? I, concretament, per què agradaven als treballadors amb consciència de classe? (Santana, 2007: 112).

Observam que hi havia una certa predilecció per l'anomenat drama romàntic, en l'estructura de l'acció i la psicologia dels personatges, així com per aquells dramaturgs amb obres adscrites al drama social (Santana, 2007: 112).

Per altra banda, al marge dels grups teatrals integrats per la militància sindical i política, en trobam d'altres amb un grau de professionalització major. Aquestes companyies posaven al servei dels treballadors les seves obres amb un funció diversa: commemoracions de la Diada del Primer de Maig, per recaptar diners i fer front a vagues, per pal·liar situacions d'atur o d'incapacitat laboral de determinats integrants del moviment sindical (Santana, 2007: 113).

Entre l'abril de 1919 i el gener de 1921 Antoni Nadal i Aina Perelló assenyalaven l'existència dels següents locals on es produïren representacions obreristes:

TEATRE	BARRIADA / POBLE
Teatre Victòria	Santa Catalina (Palma)
Casino Can Moreno	Gènova (Palma)
Teatre Alfonso	Son Sardina (Palma)
Cafè Colom	La Soledat (Palma)
Teatre Joventut Socialista	Alaró
Centre de Varietats	Manacor
Teatre Mataró	Llucmajor
Teatre Argentí	Andratx

De fet constatarem que tant en aquestes barriades ciutadanes com en aquests municipis de la Part Forana hi havia un moviment societatari obrerista gens menyspreable. D'aquesta manera, els seus membres probablement constituïen bona part de la clientela d'aquests espais escènics (Santana, 2007: 114).

Durant el període de la dictadura de Primo de Rivera es varen realitzar representacions a nous indrets. A Lluçmajor es creà el teatre d'estiu París Alegre, com a lloc de representació per als obrers; a sa Vileta, el Centre Obrer tornà incorporar el teatre entre les seves activitats; i a Esporles la Federación Obrera Esporlerense també dugué a terme activitats escèniques (Santana, 2007: 114).

La segona República no fou un període favorable en relació al teatre obrerista. Llevat de dates i festivitats puntuals mai no s'assolí regularitat en les representacions ni es mantingué un grup de teatre estable a la Casa del Poble (Santana, 2007: 114).

4.3. El moviment associatiu durant la segona república (1931-1936)

4.3.1. L'associacionisme cultural

Des del punt de vista cultural, podem establir tres grans propostes associatives. En primer lloc les vinculades a l'Església i als sectors ideològicament conservadors. Per altra banda, les que eren afins a altres formacions polítiques i socials de caràcter d'esquerres, és a dir, republicanes, socialistes, llibertàries i comunistes. Finalment aquelles que no poden ésser classificades ideològicament atès que d'entre els seus integrants es detecta una gran heterogeneïtat social i fins i tot ideològica (Santana, 2002: 303).

Si entre 1923 i 1930 les entitats recreatives i culturals que es constituïren fou de 21, entre 1931 i 1936 se'n crearen, almanco, 61 (Santana, 2002: 303).

Aquestes associacions tenien com a prioritats el foment i la promoció de la cultura i l'acció catòlica. Els mitjans pels quals es varen valer foren les conferències, les escoles nocturnes, les biblioteques, les càtedres teatrals i el cinema autoritzat per la jerarquia eclesiàstica. Per contra s'oposaven a tot allò que fos cultura i esbarjo laic com els balls, cinema i teatre *no moral*, etc. (Santana, 2002: 304).

Així, a tall d'exemple, a principis del 1932 es representaren dues obres teatrals en favor de dos dels seus membres *como homenaje y desagravio por las calumnias publicamente vertidas contra los mismos, en un periódico satírico de Palma* (Santana, 2002: 306).

Aquell mateix any respresentaren escènicaament drames com *La mala prensa*, *El perdón* o el diàleg *Viva España*, les quals es dugueren a terme en un ambient de clara militància catòlica i contrària a bona part dels canvis introduïts per les institucions republicanes (Santana, 2002: 306).

El teatre fou un dels aspectes que més es va fomentar des d'aquests centres. En els descansos se solia pronunciar qualque discurs o míting. A Consell es va mostrar especialment actiu *El Centre Cultural Parroquial*, el seu local -Ca sa Metgessa- era utilitzat també per les Joventuts d'Acció Popular Agrària per organitzar vetllades escèniques i fer-hi discursos polítics en els descansos. De fet, molts dels membres i dirigents d'ambdues organitzacions eren els mateixos, igual que la base social que hi concorria (Santana, 2002: 306).

La competència i rivalitat procedia dels col·lectius d'esquerres que pronunciaren un model associatiu cultural ben diferent (Santana, 2002: 306-307).

Aquestes entitats promocionaren activitats formatives, instructives i recreatives, en les quals es prioritzaren els principis ideològics de l'organització o tendència a la que s'estava vinculat (Santana, 2002: 307).

El plantejament educatiu i cultural que proposava el moviment obrer suposava un rebuig cap aquelles institucions que fins aleshores havien controlat l'educació oficial: l'Estat i l'Església. Consideraven que l'educació que es projectava des d'aquestes institucions era autoritària, clerical i al servei dels interessos dels capitalisme (Santana, 2002: 307).

Davant la inviabilitat dels agents educatiu tradicionals, l'obrerisme cercà vies alternatives. És per això que les associacions obreres esdevingueren fins a l'inici de la Guerra Civil un agent educador i transformador amb la utilització, bàsicament, de dues vies: la via informal i la via formal. La primera venia donada per l'organització de conferències, vetllades musicals i teatrals, actes de propaganda, etc. En aquesta via sovint es confonen els objectius educatius o de difusió científica amb d'altres de caràcter societari i d'adoctrinament polític. La via formal vengué constituïda per la creació d'organismes educatius que foren la creació d'escoles d'ensenyament primari, l'educació artística, la pràctica de l'esport, la creació d'associacions o seccions culturals. A mig camí, entre la via informal i la formal haurem d'incloure tota una sèrie d'activitats com el foment de la lectura, la creació de biblioteques, la tasca editorial i la publicació de periòdics com a creadors i transmissors de valors culturals (Santana, 2002: 308).

A Palma l'agrupació més important fou el *Centro Cultural* dels Hostelets, anomenat inicialment (1931 i 1932) *Centro Cultural al Servicio de la República Proletaria* (Santana, 2002: 308).

El 1931 tenia 100 socis i en el balanç econòmic d'aquest any trobam despeses en l'adquisició de mobles d'escriptori, llibres, taules i cadires per a l'alumnat de l'escola de primària nocturna que disposava. Els socis un any després ascendiren als 140 i a 313 l'any 1933. Les fonts de finançació procedien bàsicament de les vetllades musicals, quotes dels socis i també de les aportacions voluntàries (Santana, 2002: 309).

Entre els seus capdavanters trobam Jaume Cànoves Esteve, Antoni Grau Sabater, Jaume Oliver, Joan Gomila, Francesc Barceló, Bernat Fullana i Bartomeu Martorell. A més dels esmentats, un altre dels seus dinamitzadors fou el mestre d'escola Manuel Chéliz Bernal. Chéliz era natural de Bandilla-Zamora-, nascut el 16 de gener de 1889. Havia exercit a Osca, Saragossa, Alacant i el 25 d'agost arribà a Mallorca destinat a l'Escola Annexa a la Normal de Palma (Santana, 2002: 309).

4.3.2. L'associacionisme esportiu

El decenni dels vint suposaren la divulgació entre els sectors populars dels esports en general i del futbol en particular. Aquesta disciplina esportiva juntament amb el ciclisme eren les que comptaven amb més aficionats. Altres esports que gaudien de molta acceptació eren el triquet -el 1936 es creà la *Federación Balear de Pilota*- i la natació -que comptava amb una Federació d'ençà de 1930-. Més minoritaris eren la boxa, els esports nàutics, l'hípica, el tennis i el bàsquet, entre d'altres. Així i tot, el bàsquet a les acaballes de la República començava a tenir adeptes. El 1935 es constituí la *Federació Balear de Bàsquet* (Santana, 2002: 311).

En total hem comptabilitzat la inscripció al Govern Civil de 140 noves associacions o entitats esportives. Aquesta xifra suposa que el 19'7% de noves associacions que es crearen entre 1931 i 1936 tenia coma finalitat la pràctica de l'esport (Santana, 2002: 311).

Els esports deixen de ser un fenomen propi de les zones urbanes. La Part Forana experimenta en aquests anys una divulgació considerable dels esports. Municipis de dimensions mitjanes i petites disposen ara de clubs esportius i molt especialment de futbol: Bunyola, Puigpunyent, Consell, Pla de na Tesa (Marratxí), Pont d'Inca (Marratxí), Son Servera, Galilea (Puigpunyent), Es Capdellà (Calvià), són alguns exemples. Això també succeeix en algunes barriades rurals de Palma com Son Sardina o Son Ferriol (Santana, 2002: 311).

La popularitat dels esports es manifesta pràcticament a tots els nivells, va incorporar també els més joves. A Consell, per exemple, es creà un campionat local integrat per equips d'infants de les diferents barriades locals. A la vegada la pràctica de l'esport fou fomentada per sector ideològicament diferents, i fins i tot, oposats (Santana, 2002: 311-312).

5. Conclusions

A continuació i una vegada presentats els apartats anteriors, com la metodologia o l'estructura i desenvolupament dels continguts, presentaré les conclusions a les que he arribat amb la realització del meu TFG:

El paper del moviment associatiu com a element cultularitzador, al marge dels canals oficials resulta un fet innegable. De fet, bona part de les associacions, com les societats sindicals o les culturals i recreatives, tenien com a prioritat la creació d'una biblioteca. Les conferències, representacions teatrals, projeccions cinematogràfiques, vetllades literàries i musicals, escoles nocturnes, etc. formaven part d'un programa de formació i de regeneració social. A més, el que també es pretenia era allunyar als sectors populars dels vicis que aleshores amenaçaven amplis sectors de la població treballadora com podien ser el joc, la prostitució, la beguda, entre altres, per tant el moviment associatiu era una alternativa a tot això.

En el 1994 l'historiador Pere Fullana posà de manifest la vitalitat i dinamisme de l'associacionisme catòlic. Ara bé, també constatarem en el mateix període una efervescència i vitalitat importantíssima de l'associacionisme obrerista o reivindicatiu. De fet, moltes iniciatives societàries catòliques neixen per fer front a l'associacionisme socialista, republicà, anarquista i comunista. En aquest sentit això posa de manifest que estam en una societat en conflicte, amb una dinàmica pròpia de les societats en canvi econòmic i social.

Pel que fa referència a "El forjament de la solidaritat", podem dir que la illa de Mallorca va apostar per a les iniciatives societàries i de sociabilitat per aconseguir diferents objectius, les qual cosa tingué molt bona acollida. De fet les dades així ho demostren, ja que entre el període treballar, és a dir, 1868 i 1936 s'han localitzat com a mínim 1.887 associacions de diferent índole i tendència, i si a això li afegim les reduïdes dimensions de la illa i la seva població veiem que el nombre d'iniciatives societàries fou importantíssima.

En canvi, referent al llibre "Classe Obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)", cal destacar l'especial rellevància que es va donar a tots aquells intents que es feren per crear

un teixit cultural obrerista. Les escoles dels centres obrers, tot i la precarietat de mitjans, les biblioteques, els grups de teatre, les corals, etc., eren els mecanismes elegits per tal d'establir una cultura i moral més solidària. En aquest sentit, hem volgut donar molta importància als espais on s'establien les relacions socials que alhora fomentaven la sociabilitat.

A més de tot això, i pedagògicament parlant, està clar que el moviment associatiu obrerista fou un dels principals pilars a l'hora d'aconseguir una sèrie de canvis socials, econòmics i també dintre del sistema formatiu i educatiu de l'època, donant-li així un altre enfocament completament distint al que ofería l'Estat i l'església. Aquest acte reivindicatiu poc a poc va anar duent a que moltes famílies i col·lectiu més desfavorables poguessin tenir accés a les seves escoles per tal d'ensenyar-los a llegir i escriure i així combatre i disminuir l'analfabetisme.

A través de l'estudi d'aquestes dues obres literàries sobre el moviment obrer i sociabilitat popular, aquest treball vol aportar algunes reflexions sobre el paper que l'obrerisme donava a la cultura i al paper que va tenir la música dintre del món del lleure. Al marge dels projectes i les aportacions teòriques, també hem volgut donar una ullada a tot allò que es va dur a la pràctica i a les realitzacions que es dugueren a terme.

Cal remarcar, que dedins de la multitud i diversitat d'associacions existents, la majoria d'elles anaven més enllà dels objectius que assenyalava als seus estatuts i així poder aconseguir, a mesura del possible, propòsits molt més amplis que aportessin i fomentessin el progrés i evolució de la societat. És per això que moltes entitats polítiques, mitjançant els seus casinos tractaren d'omplir el buit cultural i educatiu d'una part de la societat mallorquina. En canvi, les societats mutualistes anaren més enllà de la previsió social i ofertaren als socis activitats recreatives i culturals.

Moltes de les associacions recreatives apostaven per crear una biblioteca, per tal d'oferir un espai a la població en general i en especial als seus socis, per tal de que poguessin anar a llegir i així també poder ensenyar a un gran col·lectiu de la societat a llegir i escriure. Al igual que les biblioteques, vàries entitats recreatives apostaven pel teatre i realitzaven distintes obres dintre de les seves instal·lacions o bé a locals externs a l'entitat que tenien a la seva disposició i estaven adaptats per a poder realitzar les funcions.

Tot i que no consti i a penes hi hagi evidències al respecte, si hi havia obres de teatre i es feien vàries representacions de distintes obres, la música segur que hi era present, ja sigui

amb algun aparell electrònic o en directe per acompanyar i vestir l'obra. De fet, sense anar més lluny, durant aquests dos segles, dintre dels cinemes hi havia un pianista tocant mentres es reproduïa la pel·lícula. Per tant, el que vull dir és que si es feia ús de la música als cinemes, també es d'havia fer a les obres de teatre i moltes altres activitats culturals i recreatives.

La música històricament sempre ha tingut un paper molt important en el lleure. Si ens remontam alguns segles enrere podem veure que la música s'ha utilitzat per a qualsevol tipus d'esdeveniment com les celebracions, les festes, per animar als equips esportius o als mateixos jugadors/es, i també en altres ambients i contextos com el religiós (cants religiosos) o els rituals, com per exemple, els curanderos utilitzaven els sons i la música per dur a terme la seva pràctica i per a que aquesta sigui més efectiva, ja que deien que moltes vegades la ferida no només era física sinó que el que s'havia de curar era més espiritual i de l'àlma que no pas corporal. A més, avui en dia, la música segueix essent un element dinamitzador, ja que està present en els locals d'oci de tot tipus, ja siguin diürns o nocturns. Precisament per això la música no deixa de ser un element educatiu i pedagògic, ja que tota cançó o peça musical envia un missatge, principalment a través de la seva lletra, inculcant així una sèrie de valors o rompent alguns estereotips i prejudicis que es tenen sobre algunes persones o col·lectius socials. Per tant, la música sense cap dubte és un element que fa una funció educativa, tot i que sigui des del punt de vista de l'educació informal o no formal, és a dir, fora de l'educació reglada.

Una vegada treballats els dos llibres, en el de "Classe obrera, cultura i educació (1868-1936)", es parla en algun moment determinat sobre el fet musical, sense arribar a adentrar-se amb el tema evitant així un anàlisi més complet sobre aquesta temàtica. De la mateixa manera passa amb "El forjament de la solidaritat", que pel motiu que sigui l'autor és centra molt més amb altres aspectes culturals que no pas la música. Per tant, a ambdues obres no apareix el fet musical com a tal, tot i que ho mencionin i surti en algun moment de manera esporàdica, però és una cosa més orientativa. El que vull dir, és que a les dues obres literàries d'en Santana, et fan un mapa de les associacions, però els hi falta entrar més en profunditat dintre de la pràctica d'aquestes entitats, és a dir, quines activitats es duïen a terme, a quines d'elles hi havia música i quina funció i importància tenia la música tant en aquestes activitats com a nivell social, cultural i educatiu.

Finalment, tot i no haver trobat la informació desitjada, aquestes obres són bàsiques i fonamentals per aquesta temàtica, simplement s'hauria d'aprofundir, encara que no sapiguem perquè no s'ha fet. De totes maneres si seguim profunditzant els dos llibres del Manel Santana, la música segur que hi formaria part i hi seria.

La música és salut. Si ens fixam quan la humanitat ha passat per èpoques complicades (sèquies, conflictes bèl·lics, malalties, pandèmies sanitàries...) sempre hi ha estat present la música, i això és per la seva eficàcia a l'hora de combatre i disminuir alguns estats com la ansietat, la soledat, la por, l'angosta o l'estrès. L'ésser humà segons les seves vivències, experiències i del moment que estigui vivint tindrà unes sensacions i emocions completament distintes. Per això podem veure que durant les distintes etapes de la nostra vida hem anat escoltat distints tipus de músiques i això va molt lligat amb el nostre estat d'ànim. Per exemple, independentment de que cada persona és un món, és molt més probable que si esteim alegres escoltem música alegre, animada i amb lletres optimistes, cosa que si esteim tristos solem tenir la tendència a escoltar música més tranquil·la, suau i amb lletres més pessimistes.

El cos humà és un 60-70% aigua, per tant, les freqüències i les ones sonores que emeten els sons musicals fan que vibrin o no amb la mateixa sintonia en la que ens trobem. El que vull dir, és que la música sempre ens transmet alguna emoció, llevat de que una mateixa cançó pugui generar alegria a unes persones, a altres tristesa i d'altres melancolia o eufòria, i això passa precisament pel que hem comentat en el paràgraf anterior. El que està clar és que la música no ens deixa indiferent.

6. Referències Bibliogràfiques

Codina, R. (2020). *El ball de sala a Mallorca: segles XIX i XX*. Edicions Documenta Balear: Palma de Mallorca.

Colom, A.J. (1991). *Notes sobre els inicis de la pedagogia obrerista d'esquerres a Mallorca*. Assaig d'Història de l'educació a la Mallorca Contemporània. Universitat de les Illes Balears: Palma de Mallorca.

Fullana, P. (1994). *El moviment catòlic a Mallorca (1875-1912)*, publicacions de l'Abadia de Montserrat: Barcelona.

Gabriel, P. (1996). *El moviment obrer a les Balears (1869-1936)*. Edicions Documenta Balear: Palma de Mallorca.

García, A. (1995). *Ordre industrial i transformació cultural a la Catalunya de mitjan segle XIX: a propòsit de Josep Anselm Clavé i l'associacionisme coral*. Recerques: Història, economia i cultura, 103-134.

Martí, C. (1999). *La necesidad de educación en el obrerisme mallorquín*. Educació i cultura: Palma de Mallorca.

Molina, R. (1991). *Aproximació al procés de formació de la classe obrera mallorquina*. Ajuntament de Palma: Palma de Mallorca.

Oliver, J. (1977). *Educació i societat a les Illes (1910-1930)*. Editorial Moll: Palma de Mallorca.

Pons, J. (2003). *L'Associacionime ciclista als inicis del segle XX a Menorca*. Lluç: revista de cultura i d'idees, (835), 26-29.

Santana, M. (2001). *Els casinos i ateneus: esbarjo, política, educació i cultura a Mallorca finals dels segle XIX*. Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: revista d'estudis històrics, (57), 221-236.

Santana, M. (2002). *El forjament de la solidaritat*. Edicions Cort: Palma de Mallorca.

Santana, M. (2007). *Classe obrera, cultura i educació a Mallorca (1868-1936)*. Lleonard Muntaner: Palma de Mallorca.

Serra, S. i Company, A. (2001). *El moviment associatiu a les Balears des del finals del segle XIX fins a l'actualitat*. Institut d'Estudis Balearics: Palma de Mallorca.

